

Joan Llatse Mateo

L'EVOLUCIÓ DE L'ENSENYAMENT
D'INFERMERIA A TARRAGONA A TRAVÉS
DE L'ESCOLA DE LA CREU ROJA DE
TARRAGONA

TREBALL DE FI DE GRAU

Dirigit pel Dr. Josep Barceló Prats

Grau en Infermeria

UNIVERSITAT
ROVIRA I VIRGILI

Tarragona
2015

*A la meva família que m'ha recolzat dia rere dia
durant aquests quatre anys a la universitat.*

*En especial a la meva mare, l'Elena, per mostrar-me els
valors d'aquesta professió que tant m'ha meravellat.*

*I per últim al meu tutor del treball, el doctor Josep Barceló,
per ajudar-me durant aquest any a endinsar-me
en la història de casa nostra.*

Índex

A) TREBALL DE FI DE GRAU

1. RESUM	2
2. HIPÒTESI	4
3. OBJECTIUS	4
4. JUSTIFICACIÓ	4
5. METODOLOGIA	5
6. INTRODUCCIÓ HISTÒRICA	6
6.1 APARICIÓ DE L'HOSPITAL DOMÈSTIC EN EL CONTEXT TARRAGONÍ	6
6.2 L'ARRIBADA DE LES RELIGIOSES COM A PERSONAL ASSISTENCIAL A TARRAGONA	8
6.3 LA PROFESSIONALITZACIÓ DE LA INFERMERIA A TARRAGONA: EVOLUCIÓ LEGISLATIVA I EDUCATIVA.....	13
7. MARC TEÒRIC	28
7.1 ORIGEN I EVOLUCIÓ DE LA CREU ROJA.....	28
7.2 LA MATERIALITZACIÓ DEL PROJECTE DE L'ESCOLA D'INFERMERIA DE LA CREU ROJA	29
7.3 APROXIMACIÓ A LA HISTÒRIA DE LES ALTRES ESCOLES D'INFERMERIA A TARRAGONA	31
7.4 EL SALT DE LES ESCOLES CAP A DIPLOMAT UNIVERSITARI EN INFERMERIA.....	34
8. RESULTATS	37
9. CONCLUSIONS	38
10. BIBLIOGRAFIA	40

B) ARTICLE

1. RESUM	42
2. APROXIMACIÓ HISTÒRICA AL CONTEXT ASSISTENCIAL TARRAGONÍ	43
2.1 L'APARICIÓ DE L'HOSPITAL DOMÈSTIC EN EL CONTEXT TARRAGONÍ	43
2.2 L'ARRIBADA DE LES RELIGIOSES COM A PERSONAL ASSISTENCIAL A TARRAGONA	44
2.3 LA PROFESSIONALITZACIÓ DE LA INFERMERIA A TARRAGONA: EVOLUCIÓ LEGISLATIVA I EDUCATIVA.....	45
3. L'EVOLUCIÓ DE LES ESCOLES D'INFERMERIA DE TARRAGONA ARRAN DE L'ESCOLA DE LA CREU ROJA A TARRAGONA.	49
3.1 ORIGEN I EVOLUCIÓ DE LA CREU ROJA	49
3.2 LA MATERIALITZACIÓ DEL PROJECTE D'ESCOLA D'INFERMERIA DE LA CREU ROJA	50
3.3 APROXIMACIÓ A LA HISTÒRIA DE LES ALTRES ESCOLES D'INFERMERIA A TARRAGONA	51
3.4 EL SALT DE LES ESCOLES CAP A DIPLOMAT UNIVERSITARI EN INFERMERIA.....	52
4. BIBLIOGRAFIA	53

C) ANNEXES

1. ANNEXES	56
1.1 NORMES PER A LA PUBLICACIÓ D'ORIGINALS A LA REVISTA ASCLEPIO (CASTELLÀ)56	

1. Resum

La història de la professió d'infermeria, a Tarragona, és poc coneguda pel fet que existeixen pocs estudis que aprofundeixin en aquesta temàtica a nivell local. Malgrat que podem trobar vestigis d'aquesta història molts segles abans, el present treball recopila els fets que comencen just després de la Guerra del Francès (1808 – 1814), amb l'arribada de les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paul a l'Hospital de Tarragona, fins gairebé les nostres dies, amb el reconeixement universitari de la professió.

Els canvis en l'educació d'aquesta professió sempre han anat lligats a les necessitats d'una societat canviant que, progressivament, ha anat demandant la formació d'infermeres molt més preparades i més qualificades per tal d'assumir els reptes de cada època. Per aquest motiu, un dels eixos principals d'aquest treball es reconstruir la història de les diferents escoles d'infermeria de Tarragona arran de l'escola d'infermeria de l'hospital de la Creu Roja, des dels seus inicis fins a la seva unificació en una de sola per tal d'unir forces en el difícil repte de catapultar els estudis d'infermeria a la universitat. Aquesta unificació és la llavor de l'actual facultat d'infermeria de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.

Paraules Clau: Infermeria, Escola, Evolució, Creu Roja, Tarragona.

Abstract

The history of the nursing profession in Tarragona is not known because there are few studies that deepen this theme locally. Although we can find traces of this history many centuries before, this paper compiles the events that begin right after the Peninsular War (1808 - 1814), with the arrival of the Daughters of Charity of St. Vincent de Paul Hospital of Tarragona, almost to the present, with the university recognition of the profession.

The changes in the education profession have always been tied to the needs of a changing society that gradually has been demanding the formation of nurses much more prepared and qualified to meet the challenges of each era. For this reason, one of the main themes of this work is to reconstruct the history of the various nursing schools in Tarragona following the school of nursing at the hospital of the Red Cross, from its inception until its unification into one in order to join forces in the difficult

challenge catapulted nursing studies at the university. This unification is the seed of the current faculty of nursing at the University Rovira i Virgili in Tarragona.

Key Words: Nursing, School, Evolution, Red Cross, Tarragona.

Resumen

La historia de la profesión de enfermería, en Tarragona, es poco conocida debido a que existen pocos estudios que profundicen en esta temática a nivel local. A pesar de que podemos encontrar vestigios de esta historia muchos siglos antes, el presente trabajo recopila los hechos que comienzan justo después de la Guerra de la Independencia (1808 - 1814), con la llegada de las Hijas de la Caridad de San Vicente de Paul en el Hospital de Tarragona, hasta casi nuestros días, con el reconocimiento universitario de la profesión.

Los cambios en la educación de esta profesión siempre han ido ligados a las necesidades de una sociedad cambiante que, progresivamente, ha ido demandando la formación de enfermeras mucho más preparadas y más calificadas para asumir los retos de cada época. Por este motivo, uno de los ejes principales de este trabajo se reconstruir la historia de las diferentes escuelas de enfermería de Tarragona a raíz de la escuela de enfermería del hospital de la Cruz Roja, desde sus inicios hasta su unificación en una sola para unir fuerzas en el difícil reto de catapultar los estudios de enfermería en la universidad. Esta unificación es la semilla de la actual facultad de enfermería de la Universidad Rovira i Virgili de Tarragona.

Palabras Clave: Enfermería, Escuela, Evolución, Cruz Roja, Tarragona.

2. Hipòtesi

L'escola d'infermeria de Tarragona va ser el punt d'inflexió per a la professionalització de la infermeria a Tarragona.

3. Objectius

Els objectius que m'he plantejat per a la realització d'aquest treball de Fi de Grau en Infermeria han sigut els següents:

1. Realitzar una revisió bibliogràfica històrica de l'escola d'infermeria a Tarragona amb la documentació existent i física; cercant a les bases de dades, arxius públics, biblioteques i hemeroteques.
2. Realitzar una investigació qualitativa de la història de l'escola d'infermeria a Tarragona amb la memòria dels que l'han viscut i la poden compartir; i d'aquesta manera poder deixar-la transcrita en aquest treball per a futures revisions històriques sobre les escoles d'infermeria a Tarragona.
3. Donar a conèixer la història de l'escola d'infermeria de Tarragona així com fer, prèviament, una introducció històrica per poder centrar-nos en el marc teòric principal del treball.
4. Donar un punt central a la història de l'escola d'infermeria de la Creu Roja de Tarragona, aprofundint més, per tal de donar un eix principal a les demás escoles de la ciutat.
5. Estudiar l'evolució de l'ensenyança de la professió d'infermeria en les diferents èpoques tocant el marc legislatiu per tal d'entendre la situació de cada moment a les escoles i hospitals de la ciutat.
6. Entendre la història de la infermeria entenent els diferents perfils d'infermera que s'han donat al llarg del temps i entenent les diferents maneres en que s'ha impartit la seva ensenyança per tal de formar noves infermeres.
7. Donar a conèixer la història de les diferents escoles d'infermeria de Tarragona a qui ho desitgi i principalment a tots aquells qui la infermeria ha tocat les seves vides.

4. Justificació

Al llarg de la història, l'actual facultat d'infermeria de Tarragona ha anat evolucionant des de que es va crear en el seu moment per donar formació als primers professionals

del cuidar. Al llarg d'aquest trajecte, la facultat ha patit diverses modificacions que l'han fet estar i ser el que és ara en l'actualitat.

El meu principal motiu pel qual he decidit realitzar aquest treball és el de tindre l'objectiu de reorganitzar l'història a través de revisions bibliogràfiques, així entendre tota la seva evolució i poder donar resposta als diferents canvis que han anat succeint des de que va néixer. Saber com va començar tot i que va impulsar a que estiguem on estem ara.

I principalment, m'ha motivat realitzar aquest treball el poder transcriure la història de la gent que ha viscut la seva història dins de les escoles d'infermeria i que actualment no es troba en cap arxiu històric. El saber que algú que vulgui conèixer la història de les escoles de la ciutat pugui fer-ho des d'aquest treball és de gran motivació.

I finalment, per part merament personal, perquè estic cursant el Grau en Infermeria a la Facultat d'Infermeria de Tarragona a la Universitat Rovira i Virgili, pel meu interès per la seva història i el desconeixement de la seva evolució. I per últim degut a un familiar pròxim que va estudiar la vocació d'infermeria ara farà uns 25 anys a Tarragona quan s'impartia a l'hospital Joan XXIII de Tarragona, que actualment treballa com a infermera i que em va motivar a realitzar aquesta magnífica carrera del qual n'estic traient molt de profit i que m'ha ajudat a créixer com a persona.

5. Metodologia

La metodologia emprada en aquest treball ha estat la revisió bibliogràfica històrica de la documentació que existeix físicament a les bases de dades, biblioteques i hemeroteques i afegint, en aquesta revisió, una part qualitativa de la memòria històrica de la gent que ha estat en el món de les escoles d'infermeria de Tarragona aportant informació que actualment no està transcrita a les bases de dades o arxius històrics.

6. Introducció històrica

6.1 Aparició de l'hospital domèstic en el context Tarragoní

Per a poder centrar-nos i situar-nos en la història de la infermeria a Tarragona, i la seva evolució, primer de tot hauríem de situar-nos en un context a Europa que defineix quina era la situació a mitjans del segle XX dels hospitals que es dedicaven a oferir els serveis als pacients malalts, serveis oferts per congregacions religioses de monges que donaven la seva vida a Déu a través del cuidar malalts i donar la vida als altres seguint les creences de la Iglesia i de la religió cristiana catòlica.

Principalment, l'hospital en origen no va ser concebut com una institució mèdica sinó com un lloc d'aixopluc polivalent per tal d'acollir les persones en situació de desgràcia, tot i que les respectives administracions dels hospitals contractessin a metges i cirurgians per a exercir la seva professió i visitar a aquests malalts. A l'occident cristià, el procés de la medicalització va ser un procés durador en el temps i enrevessat, va haver de patir una sèrie de canvis costosos que no van seguir una mateixa cronologia als diferents països d'Europa. El període més estudiat d'aquest procés de la medicalització va ser el procés que va tenir lloc entre els segles XVIII i XIX, quan els metges van anar veient l'hospital com un instrument indispensable per tal de combatre la malaltia, i també, com un lloc ideal per impartir la formació mèdica als futurs metges. Aquesta nova visió del hospital va fer que el mateix hospital, portat per les congregacions cristianes, patís una sèrie de canvis en la fisonomia funcional i organitzativa del mateix.

Autors com (Rosenberg, 1987) anomenen a aquesta etapa intermèdia a l'hospital com un lloc d'aixopluc, característica del període medieval i edat moderna, i l'hospital d'aguts o diagnòstic i terapèutic que es començarà a implantar a meitats del segle XX, com a hospital domèstic. Pel que fa a Tarragona, l'hospital domèstic serà una etapa d'hegemonia de les congregacions religioses les quals, seguint les directrius de l'església, van anar assumint els canvis que poc a poc es van anar implantant en el dispositiu assistencial hospitalari. Es necessari afegir que a nivell d'Espanya el model domèstic, en bona part dels hospitals, es va perllongar molt més que en d'altres territoris europeus atès a que la jerarquització dels hospitals espanyols no es van generalitzar fins la dècada dels setanta del segle XX.

En quant a Tarragona, la situació del hospital Sant Pau i Santa Tecla, a finals del segle XVIII, era força complicada i va seguint empitjorant amb la Guerra del Francès (1808-1814). L'hospital, des de 1750, tenia al seu càrrec a més de l'assistència als pobres

malalts de la ciutat, també, l'atenció mèdica dels malalts militars. L'empitjorament de les condicions econòmiques i socials en aquelles dates va provocar una sèrie de transformacions en l'administració interna de l'hospital. Al 1809 la Reial Hisenda es va fer càrrec de gestionar, de forma directa, l'hospital militar ubicat dins del mateix hospital i, en conseqüència, els administradors de l'hospital de Santa Tecla i els ciutadans de Tarragona es van quedar sense gran part de les dependències, a més a més de robes i llits que van ser confiscats per a subvenir les necessitats de l'hospital militar. Certament, aquesta situació representava un mal negoci per a l'hospital, tot i que no és menys cert que es deslliurava, tot sigui dit de pas, de fer-se càrrec d'atendre als militars. Ateses totes aquestes circumstàncies, els documents de l'època descriuen una situació crítica per a l'hospital de la ciutat de Tarragona:

"Desde esta última fecha, [principios de enero de 1809] la Administración de este Hospital, se quedó solamente con el encargo de los pobres paisanos enfermos, que es su ministerio; pues tanto en 1809, como en 1810, se vio con bastantes apuros ya por falta de caudales como por local; porque de resultas de las enfermedades o epidemia que sufrió en aquellos años el vecindario de esta Ciudad, eran muchos los pobres enfermos que diariamente entraban al Hospital, contribuyendo a todo esto los muchos expatriados que había en Tarragona, a causa de estar ocupada por los franceses la ciudad de Barcelona y otras poblaciones del Principado; pero a pesar de su crecido número, no faltó la hospitalidad posible a los pobres enfermos".¹

La falta d'espai i de recursos econòmics van ser els principals obstacles per tal que l'hospital pogués dur a terme les seves funcions d'una manera adequada. Va ser per aquest motiu que al 1806 els administradors ja havien començat a la construcció d'una casa de convalescència que vindria a ampliar les estances disponibles però que per culpa de la guerra no es va poder inaugurar fins l'any 1819.

Fet aquest incís, dos anys i mig després que l'hospital es veiés obligat a donar servei als militars, el 3 de maig de 1811 els francesos van assetjar la ciutat. Durant aquest setge els malalts van haver de ser evacuats a una altra ubicació ja que els francesos van dirigir els seus projectils cap on estava situat l'hospital. Aquesta acció va ser terriblement sagnant per als tarragonins i també per als malalts de l'hospital. Un cop ocupada la ciutat els malalts de la caritat es van veure obligats a ser atesos en

---

¹ AHSPT.-Hospital de pobres enfermos de la ciudad de Tarragona. Libro coordinado a fines del año 1837. Capsa 42, núm. 586. Capítol 1.

diferents ubicacions dels comandaments francesos ja que l'edifici hospitalari va ser transformat en caserna. No va ser fins el 19 d'agost de 1813 quan l'exèrcit francès, davant l'arribada de la divisió anglesa, va abandonar la ciutat deixant-la completament destruïda. Aquestes tropes van estar al municipi fins que els francesos van desocupar Barcelona cap al Abril de 1814. Aquest fet no va propiciar que els malalts tornessin a l'hospital ja que la tropa anglesa també va ocupar les dependències hospitalàries per a tractar els seus ferits i malalts. Quan tot això va acabar i l'administració va poder tornar a prendre el comandament de l'edifici, es van trobar amb un mobiliari molt malmès i sense bona part de les antigues pertinences tal i com es pot llegir en aquest document:

"No es fácil dar una completa idea del estado tan miserable a que ha quedado reducido este Hospital, habiendo sufrido de lleno los infortunios y desgracias de la guerra cruel y desoladora que acabamos de experimentar. La destrucción de camas, ropas, enseres y utensilios de que se tenía un surtimiento regular ha sido total, en término que al reunirse la Administración, después que los enemigos evacuaron esta Plaza, no se encontró ni un candil, ni un puchero; tal había sido el saqueo, tal el destrozo y arruino que había padecido el Hospital y hubiera sido fortuna si la desolación se hubiese limitado a los muebles, pero lo material del edificio y sus oficinas estaban tan deteriorado que necesita va de considerables y costosos reparos; al igual estaban otras cosas propias del Hospital y en semejante decadencia de tierras y haciendas para poner cuyos propios en estado de dar algún producto era preciso gastar sumas cuantiosas. (...) Por los apuntados motivos carece este Hospital de sirvientes y aún los facultativos necesarios, no pudiendo acudirles con los salarios que estaban dotados antes de la guerra, ni se ha podido cumplir tampoco con el salario de este año y otros cargos de rigurosa justicia".²

6.2 L'arribada de les religioses com a personal assistencial a Tarragona

Davant d'aquesta realitat, els administradors de l'hospital havien de posar en funcionament un altre cop aquest servei des de zero. Va ser necessari buscar algun tipus d'ajuda que pogués tornar a posar en marxa l'hospital a un baix cost. Va ser el 15 de maig de 1816 quan l'administració va prendre la decisió de dirigir-se a Antonio Segura, en qualitat de Vicari General de la Congregació de Sant Vicenç de Paül, per

---

² Carta enviada per la junta administrativa de l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla al "Marqués de Campo Sagrado". MIQUEL JM, SÁNCHEZ J.: *Los hospitales de Tarragona...*, Op. cit., p. 136.

demanar-li que enviés a l'hospital quatre Filles de la Caritat. En cas d'acceptar la proposta, l'hospital es comprometia a atendre les monges en totes les seves necessitats i, a més a més, a donar a cadascuna divuit duros anuals per la compra de vestuari.

Posar en marxa l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla era una necessitat vital que no es podia posposar. Els administradors davant d'això, van dissenyar un projecte d'organització, comú a la Catalunya de començaments del segle XIX. La idea era simple i es basava en introduir personal religiós a l'hospital per tal de que aquest s'encarregués de l'assistència als malalts. Això va ser degut a que l'Ordre, al tenir una estructura jeràrquica, assegurava major eficàcia en els cuidatges i una major eficàcia de la despesa corrent de la institució. A més a més, el personal dels ordres religiosos gaudien d'un considerable prestigi social i, al mateix temps, representaven una mà d'obra molt econòmica per a mantenir la institució. Aquest factor va ajudar a que les Filles de la Caritat s'implantessin a l'hospital de Tarragona. Així va ser com el 7 de juny de 1816 es va formalitzar l'acord, a través d'un contracte, en el que va participar Sor Raimunda Canals i Sor Josefa Ferrer, Filles de la Caritat a la ciutat:

"Por cuanto la dicha Administración, deseosa de proporcionar la mejor asistencia y cuidado Espiritual y temporal a los pobres Enfermos de este Hospital, ha considerado oportuno establecer en el mismo religiosas o Hijas de la Caridad de las de San Vicente de Paul. (...)Por tanto a fin de que quede establecido este proyecto, y obren aquella con conocimiento de sus deberes, han tenido a bien arreglar el presente convenio bajo los artículos siguientes: 1) Se conviene recíprocamente en que se establezcan las hijas de la Caridad en el Hospital de esta Ciudad de Tarragona con el objeto del mayor bien espiritual y temporal de los enfermos, debiéndose ocupar desde su ingreso al servicio del mismo, según su profesión, debiendo la Administración y la Superiora conducirse en esto, y en cuanto se ofrezca con el debido buen modo y conocimiento. 2) En todo lo perteneciente a su instituto y al gobierno espiritual estarán sujetas al Superior de la Misión, según las Bulas Pontificias, y a sus respectivas Superiores; pero en lo que mira al temporal y ocupaciones que han de desempeñar, estarán sujetas a la Administración y harán lo que por esta se disponga y ordene dando razón y cuenta en este punto de lo que se les confie, y cualquiera limosna que por mano de las Hermanas se dé al Santo Hospital, con el beneplácito de la Administración, la empelaran en el beneficio del mismo, según lo que más convenga. 3) Se tratará a las hijas

de la Caridad con el decoro debido, y las mismas tendrán el rendimiento correspondiente a lo que para la mejor dirección de los enfermos se disponga por la Administración, esta no debe mezclarse en su gobierno espiritual, pero las hermanas con este pretexto o motivo en modo alguno pueden apartarse de lo que la Administración ordene para lo temporal, y la mayor asistencia de lo que se pone a su cargo".³

Aquest fragment explica i detalla en quins casos les religioses estaven sota els poders de la congregació i ens quins d'altres estaven sota el control de l'administració de l'hospital. No s'ha d'oblidar que les monges, a través del contracte, assumien la gestió del dia a dia de la institució. Aquest fet tenia un costat positiu i un altre de negatiu: el positiu era que els administradors aconseguien personal a un cost barat però, d'altra banda, la part negativa era que aquest personal estava sotmès a direccions externes a l'administració del propi hospital. Aquest últim punt negatiu va propiciar que al cap d'un temps es cancel·lés el contracte entre l'administració i la congregació religiosa. La gota que va fer vessar el got va ser quan, al 1826, els administradors van demanar el trasllat de dues monges a una altra població i que es conservés la superiora; la congregació va fer tot el contrari i va destituir a la germana superiora i va deixar a les dues germanes. L'administració va anar al Capítol de la catedral per informar de la problemàtica i va ser aleshores quan es va decidir posar punt i final a l'acord.

Tot i que el conveni especificava que les monges no serien traslladades excepte per una causa greu o interès propi de l'hospital, aquest acord no es va complir. Va haver una sèrie de moviments per part de la congregació sobre les monges que va posar en dubte qui tenia el control real dins de l'hospital. Aquella situació era inconcebible i inadmissible pels administradors i, per aquest motiu, es va optar per una solució radical que va passar per la redacció d'unes ordenances que detallessin i delimitessin clarament els drets i deures de cadascuna de les parts. L'any 1826 els administradors de l'hospital de Tarragona van consultar amb els seus homòlegs de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona per tal d'aconseguir la còpia del reglament que regia en aquest⁴ hospital:

"Este Hospital barcelonés, el Hospital General de Cataluña, por su organización y reputación es el que tenía más prestigio del Principado. De vez en cuando le consultaban sobre diferentes aspectos de gestión y

---

³ La totalitat del contracte, que consta d'un total de deu articles, es pot consultar al següent llibre: MIQUEL JM, SÁNCHEZ J. *Los hospitales de Tarragona...*, *Op. cit.*, p. 198-200.

⁴ Es pot consultar la totalitat del reglament a: ADSERÀ J. *Ordenanzas del hospital de Santa Creu i Sant Pau de Barcelona a finales del siglo XVIII*. Gimbernat, 1993; 19: 9-22.

administración hospitalaria. (...) En Tarragona, en 1826, a resultas de un conflicto con las Hermanas de la Caridad, solicitaron las ordenanzas por las que se regía la comunidad establecida en el hospital barcelonés. Hacía un tiempo que existía cierta desavenencia con las religiosas del hospital tarraconense, ante lo cual, el 15 de marzo de 1826, la Administración resolvió escribir al Hospital General de Barcelona, a fin de que se sirva remitir copia simple de las ordenanzas hechas sobre el régimen de las hermanas que sirven en dicho Hospital".⁵

L'administració va ser ràpida i al cap de vuit dies ja havia escollit a cinc dones que vivien a Reus i que totes elles havien estat filles de la Caritat, a més a més de la superiora que havia causat la ruptura final. Aquestes dones van conformar una comunitat laica, controlades al 100% per part de l'administració, fet que va clarificar el rol que cadascuna havia de tenir dins l'hospital. Vegem una part del document:

"1.- Del principal objeto que han de tener las señoras; 2.- De las asistencias que ha de dar a las Señoras el Santo Hospital; 3.- Del número de Señoras que, por ahora, admite la Administración y cualidades que han de tener las que en lo sucesivo se admitan; 4.- De la Sra. Mayor o Cabeza que ha de haber entre ellas; 5.- De los trabajos y faenas comunes a todas las Señoras; 6.- De la Enfermera o destinada a la Sala de la Enfermas; 7.- De los encargos particulares de la Señora Mayor a sus hermanas: de la ropera, de la dispensa, de la cocinera, de la sacristana".⁶

Aquesta decisió va continuar donant un avantatge de caire econòmic i va ser la solució que finalment es va acabar imposant a la majoria d'hospitals de Catalunya. Aquesta comunitat laica de senyores va perdurar fins l'any 1895. Va ser aleshores quan l'administració va signar un conveni amb la Congregació de les Germanes de la Consolació establertes a Tortosa. Aquesta congregació va desenvolupar les seves tasques dins l'hospital fins al 1942, moment en què consta que van tornar a l'hospital les germanes de Sant Vicenç de Paül que es quedarien fins l'any 1993.

El 21 de febrer de 1925 va ser quan l'administració de l'hospital va redactar un reglament intern que venia a substituir l'anterior de 1826. D'aquest reglament de 22

---

⁵ *Ibíd*em, p. 9

⁶ Per poder llegir tot el reglament, consulteu: MIQUEL JM, SÁNCHEZ J. *Los hospitales de Tarragona...*, *Op. cit.*, p. 202-205.

postulats en destacaria la quarta que deixa clar quin era el tracte que es tenia dins d'aquell hospital:

4) A todos tratarán con respeto y caridad amable, nunca con franqueza, no teniendo más relación que la que el cumplimiento del cargo impone, a no ser, en caso extraordinario y habiéndose obtenido autorización de la Superioridad.⁷

Més enllà de les diferències en els cuidatges, el que seguia essent palpable era l'esperit religiós i caritatiu de l'assistència i la submissió del personal religiós dins de l'àmbit terrenal, al control absolut dels administradors.

Per concloure aquesta part i començar la història de les escoles d'infermeria a Tarragona, m'agradaria acabar resumint els perquès de l'existència de personal assistencial de caire religiós des de començaments del segle XIX fins gairebé finals del XX. Primerament, a partir del segle XIX, l'especialització mèdica va anar en augment aquest fet, per si sol, va fer palesa la necessitat d'un personal auxiliar en certes tasques; en segon lloc, van aparèixer conflictes bèl·lics que van fer que els administradors disposessin de menys diners i, per tant, recorreguessin a un servei econòmicament assumible per tal de gestionar l'hospital i tenir cura dels seus malalts. A més a més, per finalitzar, aquestes guerres van fer augmentar el nivell de pacients ingressats a l'hospital i la seva administració va haver de reorganitzar-se per a poder donar una resposta solvent a aquest augment demanda.

La resposta a tota aquesta sèrie de factors es va trobar en el fet de contractar un servei religiós, el qual es caracteritzava per ser molt econòmic i alhora eficaç. Es tractava del perfil ideal per a uns moments de carestia. Les dones religioses no cobraven de manera salarial, atès que vivien dins l'hospital les 24 hores del dia i només era necessari procurar una manutenció molt bàsica. A més, el seu esperit basat en la caritat feia de les religioses un tipus de personal que estalviava en la gestió del dia a dia de l'hospital. Per tots aquests motius, la introducció de les monges a l'hospital va ser una realitat que va encetar l'etapa denominada com a domèstica. Finalment, tot això canvià amb la progressiva introducció del personal laic, amb un perfil i interessos totalment diferents que veurem més endavant.

---

⁷ Reglamento interior del cuerpo médico del hospital de San Pablo y Santa Tecla de Tarragona. Aprobado por la M. Ilustre Junta en la sección del día 21 de febrero de 1925.

6.3 La professionalització de la infermeria a Tarragona: Evolució legislativa i educativa

El model domèstic del cuidatge, encarnat per les monges, va ser substituït poc a poc per un model més tècnic per part d'aquestes dones de caràcter laic. L'assistència laica va conviure amb la de caràcter religiós gran part del segle XX. Així és com van començar a conviure dins els hospitals tres tipus de perfils diferents, el de caràcter religiós, el de caràcter laic i el que havia deixat el seus serveis a Déu per a fer-ho de forma secular. En aquest moment de canvi van ser quan va aparèixer la necessitat d'instruir i donar formació a un nou tipus de personal per a que poguessin realitzar la tasca del tenir cura el més eficientment possible. La necessitat d'adquirir una sèrie de coneixements científics, va començar a modelar un nou tipus de formació que, finalment, van fer aparèixer les primeres escoles d'infermeria.

En definitiva, la necessitat de formar a nous professionals va fer que l'any 1861 s'aprovés el reglament per a l'ensenyança de Practicants i Matrones. El títol de matrona autoritzava a assistir als parts. Per a poder cursar aquesta ensenyança s'havia de tenir almenys 20 anys d'edat, ser casat o vidu, portar una bona vida, tenir bones costums i haver cursat la primera ensenyança elemental complerta. Però es va haver d'esperar a l'any 1888 per tal que s'aprovés una nova reglamentació dels estudis de Practicant i Matrona en forma de carrera.

Ja a començaments del segle XX, més concretament l'any 1915, es va introduir la reial ordre del mateix any la qual publicava quin havia de ser el temari per a l'ensenyança de la infermeria a l'estat espanyol. Aquesta Reial Ordre va ser publicada el 21 de Maig de 1915 a la "Gaceta de Madrid número 141". En el mateix document, hi explica com, gràcies a la instància redactada per la Congregació de Servas de Maria, "ministres dels malalts" tal i com el mateix document diu; van sol·licitar que s'autoritzés que per exercir la professió d'infermeria, les religioses havien de tenir uns coneixements necessaris per a poder exercir-la. És per això que es va redactar el programa en el qual estaven descrits tots els coneixements que havia de tindre la religiosa per tal de poder desenvolupar la feina d'infermera. El mateix butlletí explica com:

- 1.El programa és aprovat aquest programa per part del rei d'Espanya.
2. Explica que els coneixements es poden adquirir estudiant o els de caràcter pràctic assistint a les clíniques, consultoris o hospitals.
3. La prova de suficiència constaria en un examen teòric-pràctic davant d'un tribunal anàleg al que funciona per la revalida de practicants de la facultat de Medicina de Madrid, tot designat per un Decà.
4. Si les aspirants aproven l'examen obtindrien un certificat expedit pel Decà de la facultat de medicina

que farà constar que es capaç per exercir la professió d'infermeria. 5. Els exàmens es verificaran tots els anys a la facultat de medicina de la universitat central la data que designi el deganat. 6. Les aspirants a infermeres "satisfaran" a la secretaria de la facultat per a formació d'expedient tres pessetes i per a pagaments de dret d'exàmens 10 pessetes, amb opció a segon examen, tres mesos després de termini mínim les que no aprovessin en el primer examen.

Per últim, queda redactat dins del mateix butlletí el programa per a l'ensenyança de la professió d'infermera. Vegem una part de les 70 lliçons publicades:

"1ª Esqueleto – Partes de que se compone y modo de unirse o articularse estas

2ª Músculos – Idea de la agrupación de músculos en su relación con el esqueleto – Aponeurosis. Función de los músculos.

3ª Disposición general del aparato circulatorio y funciones del mismo.

4ª Sistema nervioso – Partes que les constituyen y sus funciones.

5ª Aparato digestivo – Partes de que consta y funcionamiento de cada una de ellas. Alimentos y su clasificación.

(...)

13. Cualidades físicas, morales e intelectuales de la enfermera en general.

14. Deberes de la misma y obligaciones que ha de cumplir, tanto cuando se trate de enfermeros particulares en su domicilio como en la asistencia que preste a los que se albergan en las salas de los hospitales.

15. Infección y desinfección – Sepsia, asepsia y antisepsia. – Microorganismos infecciosos. – Los desinfectantes en general.

16. Precauciones sanitarias que se deben tomar contra las enfermedades contagiosas. – Fiebre tifoidea, cólera, tifus exantemático, difteria.

(...)

28. Vomito. – Sus variedades atendiendo a su frecuencia y composición; lavado del estomago y modo de realizarlo. – Extracción y conservación del contenido gástrico destinado a análisis. – Diarrea: variedades. – Modo de recoger y conservar el material expulsado por vómito o evacuación intestinal destinado a análisis. – Enemas e irrigaciones. – Modo de hacerlas. – Bacinillas, sus variedades.

(...)

55. Vendajes mas usados para la cabeza y cuello.

(...)

*70. Concepto general de los enfermos mentales y nerviosos. – Apreciaciones sintomáticas y nerviosos. – Apreciaciones sintomáticas que debe observar cuidadosamente la enfermera. – Condiciones especiales para este cargo (morales, físicas, personales de carácter intelectual). – Vigilancia.*⁸

Gràcies a aquesta selecció d'algunes de les lliçons que s'impartien es pot veure i definir com era la infermeria i la seva ensenyança l'any 1915. Podem veure fins hi tot què s'impartia i quin tipus de qualitats físiques, morals i intel·lectuals havia de tenir una infermera de l'època, a més a més de tots els coneixements científics que s'havien de saber per tal d'exercir la professió de la millor manera.

A Espanya, la primera escola d'infermeria que es va crear va ser fundada l'any 1896 amb el nom de Santa Isabel de Hongria a Madrid (Pedraz, 2010). A Catalunya, la primera escola d'infermeria va aparèixer el 1917 quan es va fundar l'escola de Santa Madrona (Teixidor, 2005). Aquesta escola va ser formada per l'obra formada per dones Mont de Pietat de Barcelona que es dedicava a potenciar el nivell de cultura de les dones i així poder instruir-les i portar-les al món laboral. El 1918 ja es van repartir els primers títols amb el nom de infermera de Mont de Pietat de Barcelona, denominació que va durar fins l'any 1927.

El 1931 es va formalitzar, amb caràcter obligatori, haver aprovat l'ingrés als instituts normals de segona ensenyança per a poder verificar la matrícula de primer curs de Practicants i Matrones. Dins d'aquesta època, en la segona república, Catalunya va treure un gran benefici de la seva sanitat i assistència social. El 20 de març de 1933 es va aprovar un decret per poder organitzar conferències a càrrec de facultatius especialitzats amb la finalitat de prevenir l'excés de la mortalitat infantil, un dels problemes més importants de l'època a Catalunya; també, alligonar a les mares en allò que es refereix a la puericultura i profilaxi en l'aspecte físic. (Nogales, 2005)

A més a més d'educació sanitària a la població de Catalunya, tal i com hem comentat abans, la sanitat catalana va fer un salt de qualitat durant la república. Aquell mateix any, concretament a l'octubre, es va presentar al Parlament català un projecte de llei de bases per a l'organització dels serveis de sanitat i assistència social a Catalunya. Primerament, es va imposar una unitat de direcció amb facultats discrecionals de control del funcionament de tots els serveis per així poder evitar els localismes i derivacions afeblidores que feien una pitjor organització.

---

⁸ Boletín del Estado del día 21 de Mayo de 1915. Programa para la enseñanza de la profesión de enfermera.

Es redactaren les lleis per tal de donar un funcionament sòlid a l'organització sanitària per a que es pogués legislar de forma fàcilment adaptable a les necessitats i els mitjans per poder decretar les solucions practiques més adients per a qualsevol tipus de situació dins d'aquesta organització. Aquesta nova organització va definir als centres sanitaris comarcals, els nuclis sanitaris i fixà les condicions de la inspecció sanitària. Fixà també les funcions mínimes de l'assistència social encomanada als municipis, precisà les condicions dels hospitals comarcals i sub-comarcals per tal de coordinar als serveis municipals amb els de la comarca o de la Generalitat de Catalunya. Per últim, enumerà l'utilitatge necessari i els recursos que havien de finançar els organismes i les funcions indispensables de la sanitat catalana.

Aquest projecte de llei, anteriorment esmentat, recull estructuralment cinc bases a més d'una base addicional. Vegem part del document presentat al butlletí oficial de la generalitat de Catalunya, numero 105, el dijous 12 d'octubre de 1933:

“ Base primera – Concepte i definició

I,- Les activitats sanitàries i les d'assistència social en els Municipis de Catalunya seran dirigides i controlades pel departament de sanitat i assistència social de la Generalitat, al qual competiran l'organització, la vigilància i el desenvolupament de les funcions i els organismes adscrits als seus serveis, mentre no sigui establerta la Llei orgànica de Sanitat i Assistència Social de Catalunya.

II,- El serveis sanitaris municipals seran definits i limitats per unes bases mínimes i contrastades pels centres sanitaris, i no els inclosos a les bases de competència municipal, exercits pel departament de sanitat i assistència social de la Generalitat per mitja dels centres comarcals i internacionals i pels serveis d'inspecció sanitària de de districte i intercomarcal.

(...)

Base segona – Funcions sanitàries

A) Serveis sanitaris mínims.

B) Institucions: Centre Sanitari Comarcal.

C) Nuclis i subnuclis sanitaris locals.

D) Inspecció Sanitaria.

(...)

Base tercera – Assistència Social

- A) *Funcions mínimes d'assistència social.*
- B) *Hospitals Comarcals.*
- C) *Coordinació de Serveis: Carta Municipal Sanitària.*
- (...)

Base quarta – Utilitatge

Els serveis sanitaris de la Generalitat de Catalunya es procuraran, d'acord amb les exigències i el progrés de la higiene moderna, tot els aparells, instruments i altres estris que calguin per a fer les instal·lacions tècniques, així com els mitjans de comunicació i transport que esdevinguin necessaris a la utilitat i al bon èxit de les funcions i els serveis sanitaris a desenvolupar.

Base cinquena – Recursos

L'administració sanitària de la Generalitat arbitrarà els recursos que siguin necessaris per a la creació i el desenvolupament dels seus Serveis Sanitaris, de les següents procedències:

- a) *Imposició municipal sanitària.*
- b) *Imposició sanitària directa.*
- c) *Ingressos per prestació de serveis sol·licitats per particulars o entitats.*
- d) *Multes i altres sancions.*
- e) *Deixes, donatius i subvencions.*

Base Addicional

Queda facultat el conseller de sanitat i assistència social de la Generalitat per a dictar totes les reglamentacions o normes que desenrotllin el contingut de les Bases d'aquesta Llei.

El conseller primer, Miquel Santaló⁹

Aquell mateix any, pel que fa a les escoles i l'educació en infermeria, es va marcar el pla d'estudis que havien de seguir per a obtenir els títols de Practicant i Matrona (Valls Molins, 2006).

El 1934 es va establir l'exigència de tres anys de batxiller més revàlida per poder començar els estudis de matrona, a més a més s'incrementen els temes del programa que dona formació a practicants i matrones. El mateix any 1934 va suposar un any de canvi i noves introduccions dins la sanitat catalana ja que, per exemple, es va

---

⁹ Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya del dia 12 d'Octubre de 1933. Número 105, Pàgina 593.

organitzar el primer curs d'especialització d'infermeres de Puericultura inaugurat a la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona. Per a poder participar en aquest curs s'havia de presentar la sol·licitud adreçada a l'honorable conseller de sanitat i assistència social, la partida de naixement, un document avalador de la conducta de la interessada i l'abonament de 20 pessetes en metàl·lic. Les sol·licitants que posseïen un títol acadèmic o professional podien ser dispensades de fer l'examen d'ingrés ara com les infermers amb títol de la Generalitat o de l'estat, de practicant o de llevadora.

El divendres 6 d'abril de 1934 es va publicar al butlletí oficial de la Generalitat de Catalunya l'ampliació de la llei que abans hem esmentat i que va ser redactada el 1933 de Bases per a l'organització dels serveis de sanitat i assistència social a Catalunya. Aquestes bases queden ampliades i millor definides per a un bon funcionament de l'organització i per poder tancar aquells buits en què el servei o compliment de la mateixa quedava en evidència. S'amplien o es deixen com anteriorment estaven algunes bases i s'afegeix unes noves bases anomenades "bases transitòries" que queden definides de la següent manera per el conseller de sanitat i assistència social, Josep Dencàs. També es publiquen en Castellà en el mateix butlletí:

" Bases transitòries

Primera – Tot el que faci referència al personal vindrà determinat per un reglament que formularà el senyor conseller de sanitat i assistència social.

Segona – Aquesta Llei entrarà en vigor l'endemà de la seva publicació en el BUTLLETÍ OFICIAL DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA.

Per tant,

Mano a tots els ciutadans de Catalunya que cooperin al compliment d'aquesta Llei i a tots els Tribunals i Autoritats que la facin complir."¹⁰

Per finalitzar les modificacions i evolució de la sanitat a Catalunya durant la segona república, el 28 d'abril de 1934 es publiquen i s'aproven les normes per a la prestació dels serveis professionals acordades pel col·legi de practicants en medicina i cirurgia de Catalunya, d'acord amb allò que estatueix el decret de la Generalitat de Catalunya del 9 de novembre de 1933. D'aquesta manera s'aconsegueix un millorament de la funció de la legislació del col·legi i dels seus col·legiats. Vegem part del document publicat al butlletí oficial de la Generalitat de Catalunya:

---

¹⁰ Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya del dia 18 de Febrer de 1934. Número 49, Pàgina 933.

“ (...) Vuitena,- El practlicant no podrà traspasar els seus deures en altra persona que no sigui un Practlicant col·legiat, necessitant, per a fer-ho, la conformitat del contractant. La infracció d'aquesta Base serà castigada severament pel col·legi per considerar-se com a cas d'intrusisme, malgrat no sigui denunciat el cas pel contractant.

Novena,- Els Practlicants que faci un any que estiguin contractes amb un mateix contractant gaudiran d'un mínim de quinze dies de vacances, retribuïdes a l'any, essent obligació del contractant cobrir temporalment la vacant amb altre col·legiat, ja de la cas, ja de fora d'ella. (...)”¹¹

Finalment, el 1944 s'establiria la unió de les professions auxiliars sanitàries que fa que aquesta llei disposi a cada província d'un col·legi oficial d'auxiliars sanitaris que aculli a practicants, comadrones i infermeres. La col·legiació, doncs, va passar a ser obligatòria i es va contemplar en junta que hi haguessin dues vocals llevadores.

Tanmateix, el salt de qualitat es va produir l'any 1953. Aquest any va suposar un canvi revolucionari per a la formació de nous practicants, matrones o infermeres. El 1953 es va culminar el decret de 4 de desembre de 1953 sobre els estudis d'ATS, pel qual s'unificaven en un sol títol els estudis d'infermeria, de practicants i llevadores. El 1955 es concretaven les normes i el programa d'estudis per als ATS. Aquests estudis van adquirir un nivell molt més alt ja que es donaven gran parts de continguts teòrics i pràctics; aquest continguts teòrics venien marcats per l'alt nivell de coneixement científic que s'havia de posseir per tal de practicar aquesta professió, continguts que s'havien d'adquirir com per exemple en ciències bàsiques (bioquímica i biofísica), ciències mèdiques (anatomia, fisiologia, farmacologia, clínica i dietètica), ciències de la conducta, ciències de la infermeria (infermeria fonamental, historia de la professió, deontologia, medico quirúrgica, infermeria materna-infantil, geriatria i psiquiatria), salut pública i les assignatures optatives. A més a més de l'exigència de tenir quatre anys de batxillerat cursats com a estudis previs abans de la ensenyança. Aquest salt va fer que es millorés la posada en marxa de les especialitats de formació en diferents graus d'actuació com per exemple en pediatria o urologia. A més, aquesta nova qualificació va donar molt bons resultats per donar un nou tipus d'assistència molt més tecnificada i aconseguir que els ATS fossin considerats com a professionals tècnics i no merament vocacionals. Aquests estudis s'havien de cursar per separat entre homes i dones i aquestes ultimes ho havien de fer en un internat.

---

¹¹ Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya del dia 6 d'Abril de 1934. Número 196, Pàgina 105.

A Tarragona, no va ser fins el 24 d'abril de 1954 quan es va formar la primera escola d'ATS, ubicada a l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona i va ser aleshores quan va ser reconeguda amb caràcter oficial per l'ordre ministerial. El director de la mateixa va ser el doctor Lluís Panadés. L'activitat de l'escola va tenir una duració de vint-i-vuit anys durant els quals es van formar vint-i-cinc promocions d'alumnes. Avui en dia encara hi han moltes professionals que treballen en diferents llocs assistencials i que encara recorden aquells temps. L'ensenyament de les diferents matèries que composaven el programa d'estudis anaven a càrrec dels diferents metges de l'hospital, menys l'assignatura de moral que la desenvolupava un canonge. Les classes pràctiques es feien en règim rotatori pels diferents serveis. Al final del curs acadèmic tenien lloc els exàmens, amb la presència d'un catedràtic designat per la Facultat de Medicina de la universitat de Barcelona. El nombre total d'alumnes era de 70 noies que eren distribuïdes en tres cursos: primer, segon i tercer. Amb el pas del temps l'escola va realitzar una sèrie de canvis en la morfologia del seu edifici per a poder albergar aquests estudis i es van crear sales d'esbarjo i biblioteca per als estudiants. El 1962 es va crear la residència d'estudiants en què les estudiants estarien albergades durant els seus estudis.

Per acabar d'establir el cronograma dels estudis d'infermeria, cal dir que el 1958 va entrar en ordre que els estudiants masculins que havien acabat els estudis s'havien de col·legiar en la secció de practicants, les estudiants femenines ho havien de fer en infermeres i llevadores (Miró, 2005). Malgrat la unificació dels estudis encara seguia havent, doncs, diferenciació entre sexes i estudis cursats, degut a que es van separar els estudis d'ATS en aquestes tres seccions per a poder dur una millor organització. Per últim, i abans de donar un altre gran salt en els estudis d'ATS, el 1963 es va declarar a tots els efectes com a tècnics en grau mig els títols de practicants, matrones i ATS.

Els anys setanta i vuitanta van suposar un canvi revolucionari en la formació i la col·legiació dels respectius ATS. Més concretament, l'any 1977 es van publicar a la BOE els procediments per adequar els estatuts de l'organització dels ATS i la llei de col·legis professionals, essent d'aquesta manera, una col·legiació única per als ATS. Però, aquest mateix any encara quedaria per fer, possiblement, el salt més important en la història de la formació dels infermers i infermeres; el 23 de juliol de l'any 1977 es va publicar a la BOE ¹²(BOE 22/8/77) la integració dels estudis d'ATS a les universitats com a Escoles Universitàries d'Infermeria, fins al moment, existents a les Facultats de Medicina, creant-se així la titulació de Diplomada en Infermeria (DUI). A Catalunya, per

---

¹² Boletín Oficial del Estado

exemple, l'Escola d'Infermeria de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, creada segons Decret del 4 de Desembre de 1954, es va transformar en Escola Universitària d'Infermeria.

El pas a la universitat va suposar el reconeixement de la infermeria com a disciplina i professió autònoma de la medicina per part de la institució universitària, així com el reconeixement com a ciència que donava garantia del seu desenvolupament i, a més a més, creixement competencial. La infermeria va passar a ser una diplomatura de tres anys acadèmics cursats per a l'obtenció del títol de Diplomats Universitaris en Infermeria amb quatre mil sis-cents hores distribuïdes a parts iguals entre hores teòriques i hores pràctiques.

El 1978, com a dada curiosa, va aparèixer el primer número de la revista "Rol d'Infermeria", dotant la professió d'infermeria d'un eficaç mitjà de comunicació i formació (Domínguez, 1981). En aquest any, l'Escola Universitària de l'hospital del Mar aprova la reconversió a escola universitària i s'adscriu a la Universitat de Barcelona; Santa Madrona es transforma en Escola Universitària i s'estableix el títol de Diplomats en Infermeria.

L'any 1980 es van homologar els títols d'ATS i Diplomats en Infermeria a afectes dels drets professionals, corporatius i nominatius. De la mateixa manera, es va autoritzar als diplomats en infermeria a cursar les especialitats dels ATS amb el mateix règim acadèmic. Per a facilitar la homologació de les titulacions i continuat formativa dels professionals, es van crear cursos d'anivellació per la Universitat Nacional d'Educació a Distància (UNED) que regulaven, a través del Pla de convalidació, el pas dels ATS a DUI. El mateix any durant el mes de setembre es va suprimir la limitació per raó de sexe als estudis de matrona, pel qual l'ATS i el DUI masculí va poder optar per primer cop a cursar els estudis de matrona. També, es va suprimir les ensenyances de matrona en règim d'internat tal i com es feia anteriorment.

Tot això va permetre capacitar a totes les ATS que van voler re-titular-se i obtenir un títol universitari per desenvolupar-se professionalment en qualsevol àmbit de la disciplina, alhora, els hi va permetre obtenir unes competències pròpies.

Aquest pas d'ATS a DUI va suposar per a la infermeria el reconeixement científic i acadèmic del cuidatge de l'infermer amb el desenvolupament continu del seu marc competencial i la possibilitat futura d'accedir a tots els nivells acadèmics, com la llicenciatura i el doctorat, encara que per l'obtenció d'aquest dos últims nivells

acadèmics les infermers devien accedir a aquests mitjançant la formació en altres disciplines no infermeres. D'acord amb l'Ordre Ministerial del 31 d'Octubre de 1977, els nous plans d'estudis de les infermeres universitàries van passar a ser definits per infermeres referents de l'època, les quals es van incorporar a les escoles d'infermeria gràcies a la creació d'una Ordre Ministerial Transitòria que, de manera temporal, permetria a les ATS ocupar les places de titular en les universitats, així com altres regulacions com la Llei de Reforma Universitària de 1983. Mentrestant, es produïa la homologació del títol i s'acreditava la capacitat docent mitjançant de la supervisió de la prova d'idoneïtat.

Tal i com hem comentat abans, els primers plans d'estudi van constar de 3 anys acadèmics amb quatre mil sis-centes hores repartides equitativament entre hores teòriques i pràctiques. Aquestes hores pràctiques es van equiparar a la dedicació que, fins al moment, havia estat formant als ATS, amb un increment teòric substancial basat en el criteri d'una pròxima incorporació al marc europeu.

Un altre aspecte en la nova formació acadèmica de les infermers va ser el model de canvi d'atenció, basat fins al moment en la malaltia, amb assignatures d'anatomia i patologia, que perpetuaven el rol subordinat al metge, va passar a fer un enfocament en la dedicació en la persona sana o malalta.

La nova formació va establir com funcions de la infermeria la dispensació de cuidatges a les persones sanes o malaltes, tant a nivell individual com comunitari, en un entorn hospitalari i extra-hospitalari, i amb totes les seves orientacions: promoció de la salut, prevenció de la malaltia, rehabilitació i recuperació de la salut. Així mateix, va contemplar el desenvolupament dels rols del docent, gestor i investigador.

Les àrees de coneixement es van establir dividint-se en cinc pilars bàsics: ciències bàsiques, ciències mèdiques, ciències de la infermeria, ciències la conducta i salut pública. Les matèries per a la titulació de diplomatur universitari d'infermeria eren les següents:

- Marc conceptual de la professió: fonaments d'infermeria, història de la infermeria, ètica i regulació professional.
- Procés de salut-malaltia en els diferents cicles vitals: infermeria maternal, infantil i geriàtrica.
- Cuidatge en la salut-malaltia comunitària.
- Cuidatge al adult en situació de malaltia: medico-quirúrgica i psiquiatria.

- Ciències instrumentals i de suport als cuidatges: nutrició, dietètica i farmacologia clínica.
- Ciències complementàries: administració dels serveis de la infermeria i investigació.

El 1990, la Llei de Reforma Universitària va establir un currículum acadèmic més personalitzat per al alumne, amb assignatures troncal, optatives i de lliure elecció. Les directrius del pla d'estudis (Reial Decret 1466/1990) van establir un sistema de crèdits per hores formatives (1 crèdit equival a 10 hores lectives), on els plans d'estudis universitaris de primer cicle disposaven de 180 a 270 crèdits, distribuïts en tres anys acadèmics. Això va permetre un major nombre d'àrees formatives d'elecció per al futur professional, amb una metodologia més reflexiva i participativa. Aquest últim Reial Decret va ser modificat posteriorment per el Reial Decret 1267/1994 del 10 de juny, el qual va disposar dels plans d'estudi que aprovarien les universitats i que devien articular-se com a ensenyances de primer cicle, amb una duració de tres anys. Els diferents plans d'estudi que portaven a l'obtenció del títol oficial de diplomad en infermeria determinarien, en crèdits, la carrega lectiva global, la qual no podia ser inferior a 205 crèdits ni superior al màxim de crèdits que per als estudis de primer cicle que permet el Reial Decret 1497/1987 (270 crèdits). Aquesta nova formació capacitava als futurs professionals per:

1. Treballar en la promoció, prevenció, cuidatge i rehabilitació de les persones en qualsevol àmbit i cicle vital.
2. Impartir educació per la salut.
3. Participar en l'equip de salut.
4. Impartir docència a professionals infermers i auxiliars d'infermeria.
5. Dissenyar i desenvolupar programes de salut i investigació.

Taula d'assignatures del pla d'estudis de diplomad universitari en infermeria amb els seus corresponents crèdits teòrics, pràctics i totals. *“Font: Reial Decret 1466/1990, de 26 d'octubre, per el que s'estableix el títol universitari oficial de diplomad en infermeria i les directrius generals pròpies dels plans d'estudis que porten a l'obtenció del mateix.”*

Asignaturas	Créditos teóricos	Créditos pràctics	Créditos totals
Administración de servicios de enfermería	4	3	7
Ciencias psicosociales aplicadas	4	2	6
Enfermería comunitaria	13	13	26
Enfermería geriàtrica	2	4	6
Enfermería maternoinfantil	4	10	14
Enfermería médico-quirúrgica	12	36	48
Enfermería psiquiàtrica y de salud mental	2	4	6
Estructura y funcionamiento del cuerpo humano	6	2	8
Farmacología, dietética y nutrición	6	2	8
Fundamentos de enfermería	5	7	12
Legislación y ética profesional	2	0	2

Abans de que es fes el gran salt a les titulacions de Grau, a Catalunya van néixer moltes escoles d'infermeria que van començar a impartir la titulació de llicenciat en infermeria, escoles com l'Escola Universitària d'Infermeria de Girona que va néixer l'any 1996. Altres esdeveniments que van succeir durant aquest període va ser la declaració de Bolonia l'any 1999, en que es va començar a reestructurar el model i el marc universitari a Europa per tractar d'homologar tots els estudis a nivell europeu.

Però no va ser fins l'any 2005 que es va establir el Reial Decret 55/2005, de 21 de Gener, per el qual s'estableix l'estructura dels ensenyaments universitaris i es regulen els estudis universitaris oficials de Grau, de la mateixa manera, es fa amb els estudis de Postgrau.

L'any 2006, el ministeri d'educació complint l'ordre ECD 2314/2003 de l'1 d'Agost de 2003, va obrir un termini per realitzar el curs d'anivellació de coneixements que permetia la convalidació acadèmica del títol d'Ajudant Tècnic Sanitari pel de Diplomant Universitari en Infermeria. La primera convocatòria es va realitzar el mes d'abril i els cursos es van impartir de forma gratuïta des dels col·legis. Es va tancar així, definitivament, l'antiga titulació d'ATS (Ortún, 2013).

L'any 2007 s'obre el Reial Decret 1393/2007, de 29 d'Octubre, pel qual es va establir l'ordenació d'ensenyaments universitaris oficials. Aquest Reial Decret va establir que els plans de estudi de les titulacions de Grau tindran, de manera general, 240 crèdits

ECTS¹³. No obstant, les titulacions amb directrius europees podran tindre un major nombre de crèdits. En aquest pla d'estudis, els títols de Grau hauran de contenir un mínim de 60 crèdits de formació bàsica, dels que al menys 36 estaran vinculats a algunes de les matèries associades a la branca de coneixement al que pertany el títol.

Aquestes matèries es concretaran en assignatures de un mínim de 6 ECTS cadascuna i s'oferiran a la primera meitat del pla d'estudis per afavorir la mobilitat dels estudiants. Els crèdits restants fins a 60, en el seu cas, hauran de ser configurats per matèries bàsiques de la mateixa o altres rames del coneixement. Posteriorment, l'any 2010 va sortir un nou Reial Decret 861/2010 en que es van modificar algun dels punts de l'anterior decret en que no quedava clar realment l'estructura de l'ensenyança.

Després d'aquesta primera publicació, es va obrir una primera fase per a que les universitats presentessin les primeres propostes de títols de Grau adaptats al EEES¹⁴ per a la seva ensenyança a partir del Setembre de 2008; però no va ser fins l'any acadèmic 2010-2011 quan es va deixar d'oferir les places de nou ingrés per a les titulacions de Llicenciat, Diplomata, Arquitecte tècnic o Enginyer tècnic; passant així, a ser totes les titulacions denominades com a "Graduat en ...".

El canvi de Llicenciatura en Infermeria a Grau en Infermeria a Tarragona a la Universitat Rovira i Virgili va entrar en vigor l'any acadèmic 2010-2011, al Campus Catalunya de Tarragona, tot i que el grau va ser presentat per la universitat l'any 2009. Segons el Reial Decret pel qual s'ordenaven i s'establia la titulació de Grau, aquesta va ser la seva oferta acadèmica:

CURS	ASSIGNATURES FORMACIÓ BÀSICA	ASSIGNATURES OBLIGATÒRIES	ASSIGNATURES OPTATIVES	PRÀCTIQUES EXTERNES	TREBALL DE FI DE GRAU	TOTALS
1r	48	12	--	--	---	60
2n	12	45	3	--	---	60
3r	--	45	15	--	---	60
4t	--	48	--	--	12 (Obligatòria)	60
TOTALS	60	150	18	--	12	240

Amb aquest pas a Grau es van canviar de nom moltes de les assignatures que eren denominades de manera diferent quan s'establia com a títol el Diplomata en Infermeria. Actualment, s'imparteixen com a assignatures de formació bàsica assignatures com Biologia, Bioestadística, Funció del Cos Humà o Tecnologies a la Informació i de la

¹³ European Credit Transfer System (Sistema Europeu de Transferència de Crèdits).

¹⁴ Espai Europeu d'Educació Superior.

comunicació i documentació. Assignatures obligatòries com Farmacologia (la qual passa a ser anual) o infermeria en la Joventut. Assignatures optatives com Drogodependències, a més, del final Treball de Fi de Grau (12 ECTS).

Per a l'obtenció del graduat es demanen, segons la universitat, una sèrie de competències donades pel pla d'estudis; aquestes competències es divideixen en Tipus A o competències específiques, Tipus B o competències transversals i Tipus C o competències Nuclears. Requisits indispensables per a poder obtenir el graduat en Infermeria, aquí en tenim d'algunes:

“Tipus A o Competències Específiques:

- *A1: Manténir un compromís ètic seguin els principis deontològics i legals en el context professional.*
- *A2: Conèixer, dirigir i aplicar els principis que sustenten les cures integrades d'Infermeria per a treballar d'una manera holística, reconeixent la singularitat i la diversitat multicultural.*
- *A3: Educar, facilitar, donar suport i animar la salut, el benestar i el confort, promovent la participació del pacient, família i comunitat en el seu procés de salut-malaltia.*

(...)

Tipus B o Competències Transversals:

- *B1: Aprendre a aprendre.*
- *B2: Resoldre problemes complexos de forma efectiva.*
- *B3: Aplicar el pensament crític, lògic i creatiu, demostrant capacitat d'innovació.*

(...)

Tipus C o Competències Nuclears:

- *C1: Dominar un nivell intermedi una llengua estrangera, preferentment l'anglès.*
- *C2: Utilitzar de manera avançada les tecnologies de la informació i la comunicació.*
- *C3: Gestionar la informació i el coneixement. (...)¹⁵*

---

¹⁵ Competències donades per la Universitat Rovira i Virgili per al Grau en Infermeria de l'any 2009.

Per últim, tancant la història de l'ensenyament de la professió d'infermeria, a les Escoles d'Infermeria, es va donar l'últim canvi al voltant de l'ensenyança. Es va produir a voltants dels anys 2010 i 2011 quan va suposar un canvi substancial en la denominació de les ensenyances, quan aquestes van passar de ser anomenades com "Escola d'Infermeria" a "Facultat d'Infermeria". Aquest canvi va ser degut a que existeix una jerarquia entre Facultats i Escoles Universitàries ja que la vigent Llei Orgànica d'universitats en el seu article 7 senyala que "Les universitats públiques estaran integrades per escoles, facultats, departaments, instituts universitaris d'investigació i per aquells altres centres o estructures necessàries per al desenvolupament de les funcions" i en l'article següent indica que "les escoles i facultats són centres encarregats de l'organització de les ensenyances i dels processos acadèmics, administratius i de gestió per l'obtenció de títols de grau. Podran impartir també ensenyances per l'obtenció d'altres títols, així com portar a terme aquelles altres funcions que determini la universitat."

Com es pot observar, en aquest text desapareixen les denominacions de "Escoles Tècniques Superiors" i "Escoles Universitàries" i s'incorpora com a nom de centre les "Escoles". D'aquest precepte, es dedueix de forma immediata que els actuals centres deuen adaptar la seva denominació a les previsions de la Llei, només podent existir "Facultats" o "Escoles". No cap, baix la vigència de l'actual llei, la presència de les Escoles Universitàries. D'aquesta manera, en el cas de les Escoles Universitaris d'Infermeria, aquestes s'homologarien als centres internacionals on és comú la denominació de "Facultats d'infermeria".

Va ser així com amb aquest canvi de nom es va poder adaptar a les prescripcions que sobre aquesta matèria que estableix la LOU¹⁶ i constituint d'aquesta manera una oportunitat única per a la Infermeria en el moment de fer emergir els recolzaments acadèmics, socials i polítics que la van ajudar a fer créixer com a Disciplina. Tancant fins a l'actualitat, ara sí, una gran història d'evolució i de canvis que han fet de l'ensenyança d'aquesta professió sigui on és en aquests moments, una ensenyança de les més valorades en el marc europeu de la infermeria i donant promocions cada dia més vàlides i més preparades per a poder satisfer les necessitats de la societat en quan a cuidatges i salut es refereix.

---

¹⁶ Ley Orgánica de Universidades.

7. Marc teòric

7.1 Origen i Evolució de la Creu Roja

Situem-nos, primer de tot, dins de l'estat Espanyol. Els orígens de la Creu Roja es situen l'any 1864 quan degut al conveni de Ginebra. Els diferents governs del conveni establirien una institució de la Creu Roja a cada respectiu país amb la funció primordial d'ajudar, gratuïtament, en temps de guerra a la salut del exèrcit i, en temps de pau, a ajudar a sobreviure a la població i socórrer en els desgràcies, sinistres i calamitats públiques.

A l'estat espanyol, la institució de la Creu Roja va ser declarada d'utilitat i beneficència en tot el territori nacional el mateix any 1864, no va ser el mateix per al de governació o exèrcit que va ser declarada l'any 1894 i el mateix per a la ultramar o la marina de l'estat espanyol. Com a entitat oficial va passar a pertànyer als ministeris de l'exèrcit i la marina. La seu central es va constituir a Madrid i protegia econòmicament totes les entitats establertes arreu del territori espanyol.

Pel que fa a Tarragona, l'assemblea de la Creu Roja es va organitzar definitivament l'Octubre del 1895 amb el motiu de les guerres de Cuba i Filipines tenint la funció de guardar la salut de les persones ferides i malparades que venien d'aquestes guerres.

L'any 1911 es crea el primer hospital de la fundació que cuidarà dels malalts al seu propi edifici i que, posteriorment, donarà formació als primers o primeres estudiants d'infermeria a la ciutat de Tarragona. Aquest hospital és l'hospital de la Creu Roja. El 28 de Setembre de 1911 va sortir publicat al Diari de Tarragona el moment en que l'ajuntament de Tarragona va facilitar el local a la junta provincial de la Creu Roja per a que poguessin muntar el seu primer hospital a la ciutat.

L'edifici situat a l'avinguda Maria Cristina de Tarragona, tenia una àmplia i moderna distribució dels espais per al que era un hospital de la època. A la primera planta de l'edifici es va instal·lar l'administració de l'hospital, el dormitori dels camillers de guàrdia i la cuina; a la segona planta de l'edifici es trobaven dues sales per a pacients infecciosos, una per a homes i l'altra per a dones, unes altres dos sales d'un i altre sexe per a pacients de medicina i cirurgia; i finalment completaven les dependències de l'edifici amb la planta superior que quedava organitzada amb una cuina i una habitació de desinfecció on eren sotmeses a tractament diari la roba dels malalts. Aquestes dependències van estar completament destinades a l'assistència i curació dels malalts.

El metge director era el doctor Samuel Cuchí, el cap d'administració el doctor Josep Maria Ricomá, el metge encarregat de la visita el doctor Francisco Veciana i el capellà Don José Martí. Al servei d'aquests quedava una infermera i una cuinera les quals eren rellevades a la nit per dues religioses que venien de la "Vetlla". També formava part d'aquest organigrama de l'hospital el cap d'administrador de les ambulàncies juntament amb dos camillers que duran la nit feien guàrdia de la mateixa manera.

7.2 La materialització del projecte de l'escola d'infermeria de la Creu Roja

Centrant-nos amb l'escola d'infermeria de la Creu Roja, l'any 1917 es va crear el primer cos de Dames Infermeres de la Creu Roja i es va crear la primera comissió d'infermeres que van ser les encarregades d'anar reclutant a senyoretetes per a ser inscrites al primer curs de formació d'infermeres i d'aquesta manera poder dur a terme la professió del cuidar als malalts. Entre aquestes dones figuraven senyoretetes de la noblesa i de la bona societat a més de les dones plebees de la ciutat de Tarragona. Aquestes van ser les primeres dones que van entrar en la primera inscripció; promoció com a alumnes d'infermeria a la ciutat de Tarragona sent formades per les Dames infermeres i metges de l'hospital de la Creu Roja de Tarragona, això va ser publicat al Diari de Tarragona tenint així una alta repercussió dins de la ciutat.

Després del reclutament per a la inscripció per al primer curs de formació de noves infermeres a Tarragona, el Gener de l'any 1918 es van reunir les dones participants i inscrites al curs a casa de la senyora Dolores Balcells, presidenta de la junta de senyores de la Creu Roja quedant així, que el 14 de Gener del mateix any començarien les corresponents lliçons teòriques i pràctiques a casa del doctor Luis Soler.

Durant la realització de l'esmentat curs, amb una duració exacta d'un any i mig, les inscrites van anar realitzant diferents classes teòriques impartides pel metge de l'hospital a més de lliçons pràctiques en les quals aprenien, de primera mà, l'ofici de la infermera i assistien a diferents centres relacionats amb la formació per a així ser instruïdes de la manera més adient segons a la època. Cursos i visites com per exemple al manicomi de Reus o l'institut de puericultura. Cap als nadals, les senyoretetes van assistir a la caseta de la Creu Roja on van ser instruïdes per camillers per a saber manejar els llits on els malalts descansen i també per estar al corrent del que els botiquins contenien en quant a la medicació i tot el material necessari. També van fer visites a les ambulàncies on van conèixer de primera mà el seu funcionament.

Van assistir a una classe magistral impartida pel cirurgià de l'hospital, en quant a quiròfan es parla, tanmateix amb l'anestèsia i tot el material de cirurgia que es necessita per a poder intervenir a una persona. Per últim, van ser capaces de dedicar gran part de les seves pràctiques al que realment els hi pertocava quan obtinguessin el títol, el cuidar dels malalts dins de l'hospital, on van aprendre a saber curar-los, cuidar-los i a manejar tot el instrumental corresponent.

Un dels punts més importants en quant a la època, és que les futures infermeres van ser instruïdes sobre les tècniques de desinfecció i tècniques antisèptiques per així poder garantir una menor propagació de bacteries i virus i així poder mantenir un entorn de treball net evitant així possibles contagis que abans es donaven molt més freqüentment.

El 25 de Maig de 1919 es van publicar els resultats dels exàmens als quals havien estat sotmeses les participants al primer curs per a ser infermeres de la Creu Roja, el tribunal format per un metge militar i els caps de l'administració de l'hospital de la creu roja van avaluar a un total de deu senyoretetes, les quals després de demostrar els seus coneixements tant teòrics com pràctics que exigia el programa oficial, van ser aprovades per unanimitat i proposades a la Superioritat per obtenir l'honrós diploma de Dama Infermera de la Creu Roja.

Va ser així com l'any 1919 va sortir la primera promoció de Dames Infermeres de la Creu Roja a Tarragona però, més endavant, per una Reial Ordre del 1922 es van haver de fusionar les seccions de Dames i Cavallers que abans havien estat diferenciades per gènere per poder derivar les diferents funcions i obligacions de l'assemblea de la Creu Roja a Tarragona. N'és un exemple, a l'any 1922 la secció de Dames de la Creu Roja va realitzar una pel·lícula titulada "Heroismos" amb la finalitat de recollir diners per a la pròpia fundació ja que es trobava en un moment difícil econòmicament.

L'any 1929, l'assemblea local de la Creu Roja de Tarragona tenia uns 140 socis, d'ambdós sexes i una brigada Sanitària Urbana amb un total de 52 membres formada per una companyia de sanitaris, anomenats camillers, una banda de cornetes i timbals a més dels ciclistes que es dedicaven a socórrer amb aquest mitjà de transport degut a que anteriorment les ambulàncies encara no havien arribat.

L'assemblea de la ciutat va ser reconeguda amb la medalla d'or l'any 1900, atorgada per l'assemblea suprema pels seus serveis a la guerra de Cuba i Filipines de 1895 a més de l'actuació en la pesta bubònica el 1899 i la catàstrofe a Riudecanyes el 1906.

La catàstrofe a la qual es va afrontar amb més adversitats va ser la de l'epidèmia de còlera de la Riera de Gaià l'any 1911 en que va col·laborar amb 20 llits a l'hospital de Tarragona. Va seguir donant suport a les catàstrofes com per exemple a la d'Amposta, tenint èxit i sempre donant el màxim de si. També n'és exemple la campanya d'Àfrica en que va aportar 40 llits de l'hospital.

La seva història va continuar fins que l'any 1953 es va implantar la titulació oficial d'ATS de la qual hem parlat a la introducció del mateix treball. Aquesta titulació va ser impartida de la mateixa manera a l'hospital de la Creu Roja de Tarragona fins l'any 1981 en que es van unificar les tres escoles de Tarragona tal i com parlarem més endavant.

Va ser aquell mateix any 1981 quan va sortir la última promoció d'ATS de l'hospital de la Creu Roja de Tarragona. Va ser la promoció que va concloure una gran sèrie d'anys formant infermeres a l'hospital de les quals algunes segueixen treballant com a tals i desenvolupant l'activitat que més els hi agrada, el cuidar. L'escola va tancar consegüentment per tal d'unir forces amb el canvi de model per poder portar una millor infermeria a Tarragona. Però, no va ser fins a l'any 1996 que l'hospital de la Creu Roja de Tarragona va tancar les seves portes als ciutadans, degut a un últims anys de decadència en que mancaven els diners als administradors de l'hospital, la revolució científica anava avançant i l'hospital no va poder seguir els passos dels demés hospitals de la ciutat, és per això que van haver de tancar les portes a la ciutadania.

7.3 Aproximació a la història de les altres escoles d'infermeria a Tarragona

Mentre l'escola de la Creu Roja formava any rere any nous professionals de la infermeria formant-se com a Dames Infermeres, la primera escola d'Auxiliars Tècnics Sanitaris o ATS a Tarragona es va crear el 24 d'Abril de 1954 a l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla situat a la Rambla Vella de la mateixa ciutat de Tarragona. Va ser la primera escola d'infermeria o ATS de Tarragona reconeguda amb caràcter oficial per l'ordre ministerial en que ell director de l'escola n'era el doctor Lluís Panades. Més tard, es va afegir l'escola de la Creu Roja, formant futurs ATS amb caràcter oficial tal i com ho feia l'hospital de Santa Tecla.

L'activitat de l'escola a l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona va tenir una duració existencial de vint-i-vuit anys, és a dir, fins l'any 1982. En aquesta llarga durada de temps, l'hospital va ser capaç de treure i formar vint-i-cinc promocions d'ATS. Com ja hem explicat a la introducció d'aquest treball, el curs d'ATS tenia una duració de 3 anys de formació, durant aquests anys les classes eren impartides pels diferents metges de l'hospital els quals adoctrinaven i formaven als futurs professionals d'ATS. Per una altra banda, l'assignatura de moral anava impartida a càrrec del canonge de l' ja que es considerava un coneixement sagrat i espiritual. Al final de cada curs acadèmic els alumnes eren sotmesos a les diferents proves o exàmens per tal de ser avaluat per un catedràtic designat per la facultat de Medicina de la universitat de Barcelona. Quan aquests alumnes superaven els 3 cursos a més de les practiques corresponents obtenien la titulació d'Auxiliar Tècnic Sanitari per a poder dur a terme la professió als hospitals i d'aquesta manera poder cuidar als corresponents malalts.

Fins l'any 1958 no va començar la primera promoció d'homes ATS a l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla sent així de gran repercussió dins dels estudis d'ATS per a les dones que també hi participaven al mateix hospital.

L'any 1962 l'hospital va construir la seva primera residència d'estudiants en que les estudiants del curs d'ATS havien de passar la seva estància durant el curs albergades dins de la residència i sense poder anar a cap altre lloc. Parlant sobre l'estructura de l'edifici, l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona durant la realització dels cursos i de les diferents promocions que van anar sortint de l'hospital, va patir diferents canvis morfològics dins de l'estructura del seu edifici creant d'aquesta manera noves sales d'esbarjo i una biblioteca per als estudiants a més de les diferents dependències que actualment segueixen pertanyent a l'hospital i que fan del seu bon funcionament com a hospital de Tarragona en l'actualitat.

L'última promoció de l'hospital va ser la promoció 1978/81 la qual va donar per concloua l'activitat de l'escola de Hospital Sant Pau i Santa Tecla per poder donar un salt més gran en la formació de futurs infermers i infermeres a la ciutat de Tarragona amb la conversió a escoles universitàries d'infermeria. L'hospital segueix funcionant amb total normalitat dins de la ciutat i sent així de gran ajuda per a la població de Tarragona i els seus voltants.

Avançant amb el temps de les escoles a la ciutat, l'escola de l'hospital Joan XXIII de Tarragona va ser l'última escola en adherir-se a la ciutat de Tarragona. Hospital situat

al carrer doctor Mallafre Guasch 4 de Tarragona segueix funcionant en l'actualitat sent l'hospital de referencia a la provincia de Tarragona.

L'escola d'infermeria de l'hospital estava situada al mateix hospital de la ciutat i la seva primera promoció va començar el curs d'ATS l'any 1971, per tant, aquesta escola va néixer mentre les altres dues escoles de la ciutat ja formaven a futurs professionals ATS. Les classes s'impartien al mateix hospital a la setena planta i els alumnes tenien un regim internat. La primera promoció va ser de 16 alumnes.

De la mateixa manera que els demés hospitals, les classes eren impartides per els metges de l'hospital i que pertanyien a l'escola, algunes lliçons teòrica-practiques eren donades per les infermeres de l'escola. Algunes de les mateixes professores de l'escola convivia dins de l'internament dels alumnes i feien vida amb ells i elles cosa que propiciava un bon ambient de treball i aprenentatge. Durant l'estiu les alumnes ajudaven dins de l'hospital fent complir les ordres mèdiques i de les infermeres i fent un cop de mà sempre que ho necessitaven.

Les primeres promocions de l'escola de Joan XXIII van pertànyer oficialment al adjunt de Medicina de l'hospital i no va ser fins la promoció 1977/80, (l'última abans de l'aturada i canvi a DUI), que la promoció d'ATS que va treure l'hospital pertanyia a la Universitat de Barcelona, ja que el vincle amb aquesta universitat es va realitzar aquell mateix any, aquesta va ser l'única promoció d'ATS adherida a la universitat de Barcelona. Això es diferenciava en que principalment les primeres promocions els títols pertanyien al Ministeri de Sanitat i no va ser fins que es va adjuntar a la universitat de Barcelona quan els títols van passar a pertànyer al Ministeri d'Educació al ser de caire universitari.

L'any 1978 fins l'any 1981 es va realitzar una aturada transitòria en que es van unificar les tres escoles de Tarragona amb el motiu de la conversió de les escoles d'infermeria a escoles universitàries expedint així el Diplomat Universitari de Infermeria o DUI que ja hem introduït dins del treball però que explicarem més detalladament dins de la ciutat de Tarragona.

El canvi de model educatiu dins de les escoles d'infermeria arreu de l'estat espanyol va fer que s'haguessin de complir una sèrie d'exigències mínimes per a poder realitzar el pas d'escola d'ATS a escola universitària d'infermeria en que s'instruïrien els futurs diplomats universitaris d'infermeria o DUI.

7.4 El salt de les escoles cap a Diplomat Universitari en Infermeria

Fins al moment, l'any 1980, convivien tres escoles diferents a la ciutat de Tarragona i de les quals n'hem parlat anteriorment; aquestes escoles eren: l'escola d'infermeria de l'hospital de la Creu Roja de Tarragona, l'escola d'infermeria de l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona i finalment, l'escola d'infermeria de l'hospital Joan XXIII de Tarragona.

Per a poder realitzar aquest salt a escola universitària, les tres escoles havien de demanar i justificar que disposaven d'una estructura adient, uns mitjans humans i materials mínims. No totes les escoles ho tenien, en aquell moment, l'única escola que disposava d'aquells requisits era l'escola d'infermeria de l'hospital Joan XXIII. És per això que va ser l'única escola que es va transformar a escola universitària d'infermeria. L'any 1977 va ser l'any oficial en que es van crear aquestes escoles però no va ser fins l'any 1981 que l'escola de Joan XXIII es va reconvertir en universitària. En el mateix moment en que es va decidir que l'escola seria la de Joan XXIII, es va decidir que s'unificarien totes les escoles de Tarragona en aquesta, desapareixent així les escoles de la Creu Roja i Santa Tecla per tal d'unir forces i poder forjar una escola molt més competent i més ben preparada per a poder formar futurs diplomats universitaris d'infermeria.

Durant aquesta nova etapa entre l'any 1981 i l'any 1990 l'escola per tal de realitzar aquesta conversió es va adherir a la Universitat de Barcelona. Durant aquesta època la Directora Tècnica de l'escola va ser la senyora Carme Nogués juntament amb el doctor Amadeo Rey com a director de l'escola. La primera promoció de DUI de l'escola Universitària de l'hospital Joan XXIII va ser la promoció 1981/84. S'ha de comentar, abans que res, que l'escola abans d'aquesta transició va romandre aturada durant els anys 1978, 1979 i 1980 sense donar sortida a cap promoció d'estudiants.

Durant aquesta època anteriorment esmentada, es va realitzar un muntatge total d'una Escola Universitària d'Infermeria a la ciutat de Tarragona, es va fer una transició pacífica ja que va suposar passar de mica en mica de la responsabilitat i control per part de l'estament mèdic a un control complet per part de la infermeria; es va realitzar, a més, una auto-formació per part del professorat d'infermeria dirigit per la Universitat de Barcelona per a que les infermeres professores estiguessin preparades per a poder impartir classes a l'escola universitària i per últim es va realitzar la integració de l'escola a la universitat ja que va ser la primera que el Departament de Sanitat integrava i així poder normalitzar el funcionament com a centre docent.

Aquest canvi de model educatiu dins de l'escola universitària d'infermeria de l'hospital Joan XXIII va suposar molts canvis positius en la formació dels futurs infermers i infermeres tal i com hem explicat dins de la introducció del treball, ja que aquest pas a la titulació universitària va suposar molts avenços en que tothom va sortir beneficiat. Però sobretot, una de les parts que va sortir beneficiada amb aquest gran canvi, va ser l'hospital Joan XXIII de Tarragona.

El primer guany que va tindre l'hospital es que no es va perdre la diferencia amb els altres centres hospitalaris d'alt rendiment i inclús es va passar a ser anomenat Hospital Universitari Joan XXIII de Tarragona, nominació que se li donava a tots els hospitals els quals tenien una escola universitària adjunta a l'hospital o tenen qualsevol relació d'ajuda amb la docència amb els centres universitaris. Es van potenciar els treballadors posant alumnes en pràctiques al costat d'infermers o infermeres molt preparades i de les quals donaven el seu màxim coneixement per al major rendiment i aprenentatge de l'alumne. Es va seguir fent formació continuada dins de l'hospital, majoritàriament per a les infermeres i es van implantar els cursos d'anivellació dels títols d'ATS pel DUI evitant que les infermeres haguessin de marxar a Barcelona a fer-ho. Per últim, es va crear la biblioteca de l'escola i es va obrir a tots els infermers i infermeres de la província.

Per tant, podríem dir que aquesta etapa de transició va ser possiblement l'etapa més important de la formació de futurs infermers i infermeres a la ciutat i província de Tarragona unificant forces i fent una escola universitària molt ben preparada i formada per els millors professionals de la infermeria per a impartir i donar a conèixer els seus coneixements als alumnes. Podríem anomenar-la la part essencial de la història de la universitat i de la facultat de infermeria a Tarragona.

Aquesta etapa va concloure l'any 1990 amb el traspàs de l'escola universitària d'infermeria de Joan XXIII que pertanyia a la Universitat de Barcelona i que posteriorment passaria a mans de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona. L'escola durant aquests anys havia patit una situació de dependència amb la UB ja que l'escola depenia d'ella i dels seus requisits, quan possiblement hi havia alguna situació que requeria el contacte amb la universitat, Barcelona es trobava a cent quilometres i això dificultava les coses. Amb el traspàs a la URV l'any 1990 es va aconseguir una alliberació d'aquesta dependència i una millor autonomia per a poder treballar.

Quan es va integrar l'escola a la URV es va crear el departament d'infermeria, cosa que va donar la normalitat acadèmica que els altres estudis tenien. Els alumnes ja es podien sentir igual d'universitaris que la resta ja que anteriorment pertànyer a la UB i estar a Tarragona no simbolitzava el mateix. La infermeria va aconseguir tenir un mateix desenvolupament acadèmic que la resta dels estudis amb les seves disciplines corresponents adjuntant el màster i el doctorat, i és així com l'escola universitària ha seguit evolucionant anant a cada dia a millor i sent cada dia més competitiva i amb els alumnes molt millor preparats que anys enrere.

8. Resultats

La revisió bibliogràfica de la història de les escoles d'infermeria de Tarragona m'ha portat a conèixer la situació en que es trobava Tarragona en quant a la professió i l'ensenyança de la infermeria des de finals del segle XVIII fins a l'actualitat.

L'hospital domèstic es va establir com a punt clau dins de la ciutat com a tret de partida a l'atenció i cuidatge dels malalts i ferits de la ciutat, sent aquesta etapa, una etapa bàsica en el procés de medicalització i d'implementació de l'hospital tècnic. Les congregacions religioses van ser peça fonamental per a l'atenció dels malalts dins d'aquests hospitals; les monges eren les encarregades de donar el servei tot seguint les directrius de l'església i realitzant un servei a Déu. A la ciutat de Tarragona, l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla va ser, a començaments de l'any 1800, l'hospital central de la ciutat, donant sostre als ferits de les diferents guerres que patia la ciutat i passant per les mans dels militars entre altres com a administradors.

A mitjans de segle XIX es va produir el canvi clau en que es van començar a introduir les infermeres laiques, sent substituïdes gradualment per les monges que havien exercit fins al moment. Aquestes noves infermeres realitzaven les funcions del cuidar a canvi d'una paga que els hi permetés per viure. Conseqüentment, va aparèixer la necessitat de formar noves infermeres, sent així cap a l'any 1860 quan es va aprovar el primer reglament per a formar practicants o matrones.

La primera escola d'infermeria a l'estat Espanyol es va crear l'any 1896 amb el nom de Santa Isabel de Hongria a Madrid, i no va ser fins a l'any 1917 que va aparèixer la primera a Catalunya amb el nom de l'escola d'infermeria de Santa Madrona. A Tarragona l'any 1919 va sortir la primera promoció de Dames infermeres de l'hospital de la Creu Roja construït l'any 1911, aquest títol no era atorgat pel Ministeri de Sanitat per tant no es podria considerar oficial.

La història va anar avançant fins l'any 1953 en que es va donar un salt de qualitat i un canvi revolucionari en l'ensenyança de la infermeria. Es van unificar els estudis de practicants, matrones o infermers a un mateix títol, el títol en Ajudant Tècnic Sanitari o ATS. Aquest canvi va elevar el nivell de la ensenyança elevat al mateix moment el nivell de formació que havia de tenir un infermer amb molts més coneixements científics. També es va aconseguir que els ATS fossin reconeguts com a professionals

tècnics. A Tarragona no va ser fins l'any 1954 quan es va formar la primera escola d'ATS oficial a l'hospital Sant Pau i Santa Tecla, la va seguir l'escola de la Creu Roja de Tarragona formant ATS oficials a la ciutat.

El posterior moment clau en la educació de la infermeria es va produir l'any 1977 en que va produir el canvi d'ATS a Diplomats Universitaris en Infermeria passant a ser d'aquesta manera, la infermeria, un estudi universitari. Aquest pas va suposar un reconeixement molt més alt de la infermeria com a disciplina i professió autònoma, així com el reconeixement com a ciència. El canvi va obrir noves portes a nous nivells acadèmics com el doctorat i es va produir el canvi de personal docent, les infermeres van passar a ser les principals docents de l'ensenyança quan abans ho havien estat els metges. A Tarragona es van unir les tres escoles d'infermeria en una mateixa, l'escola universitària de l'hospital Joan XXIII de Tarragona; nascuda l'any 1971 va ser la principal escola d'infermeria a la ciutat lligada a la Universitat de Barcelona a partir de l'any 1982.

Aquests són els principals punts claus en la història de la infermeria a Tarragona passant per punts molt més actuals com l'adhesió a la Universitat Rovira i Virgili o el pas a Grau per homologar els estudis a Europa o el canvi de nom que va suposar el canvi d'Escola d'Infermeria a Facultat d'infermeria. Personalment, crec que la història de la infermeria ens mostra com ha evolucionat cap a una infermeria molt més científica que és capaç d'enllaçar molt més coneixement científic, sempre sense oblidar-nos de l'atenció que se li dona al pacient, centrant-nos també en la persona en sí i tot el que l'envolta, a més a més del seu estat físic. La infermeria ha evolucionat cap a millor amb tots els avenços científics que han succeït al llarg del temps i també ho ha fet de la mateixa manera els estudis.

9. Conclusions

La hipòtesi es corrobora, l'escola d'infermeria de Tarragona va ser el punt d'inflexió per a la professionalització de la infermeria a Tarragona tal i com ha quedat demostrat dins el treball realitzat.

Trobo que aquesta professió ha estat sempre una professió molt vocacional en que has de donar sempre el màxim de tu; aquesta vocació la van marcar les congregacions religioses en que les monges eren les encarregades de donar el seu servei als malalts sense cap tipus de coneixement científic, sempre cobrint totes les necessitats del pacient, satisfer-les i així recuperar-lo; van suposar un punt d'inflexió

molt gran animant a altres dones a realitzar i posteriorment estudiar aquesta professió que es capaç de formar-te intel·lectualment i alhora formar-te com a persona.

En un futur m'agradaria que aquest treball estigues a disposició de tothom, l'he realitzat amb el propòsit de salvaguardar la memòria històrica i patrimoni de la ciutat i que més endavant, si algú tingués la motivació d'endinsar-se en aquesta meravellosa història, fos capaç de continuar els buits que la seva història ens deixa i que tant bé anirien per poder completar o arrodonir aquests fets dels quals molts, no se'n tenen constància. Animo a la gent que li apassiona aquesta professió a seguir contribuint a aquesta història de la infermeria a Tarragona i a seguir forjant la nostra identitat del que hem sigut, del que ara som i del que serem.

10. Bibliografia

1. ADSERÀ MARTORELL J. Història Moderna de L'hospital Sant Pau i Santa Tecla (1939-1990). Tarragona: Associació d'amics de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla; 2000.
2. DOMÍNGUEZ ALCÓN C. *La enfermería a Catalunya*. Barcelona: Rol, 1981: 1(1): 42-43.
3. FERNÁNDEZ-CORREDOR Y CHICOTE M. Manual de la enseñanza de enfermeras. Valladolid: Facultad de Medicina de Valladolid; 1917.
4. GARCIA BARRIOS S. Historia de la enfermería. Málaga: Secretariado de Publicaciones e Intercambio Científico de la Universidad, 1992.
5. HERNÁNDEZ CONESA J. *Historia de Enfermería*. Un análisis histórico de los cuidados de enfermería. Madrid: McGraw Hill-Interamericana, 1999.
6. MARTINEZ Y MARTINEZ S. Recopilación de los reglamentos, reales decretos y programas de las carreras de practicantes y matronas. Madrid: Imprenta Española; 1902.
7. MIRÓ BONET M. Tesis Doctoral: ¿Por qué somos como somos? Continuidades y transformaciones de los discursos y las relaciones de poder en la identidad de las/os enfermeras/os en España (1956-1976). Mallorca: Universitat de les Illes Balears; 2008.
8. NOGALES ESPERT A. Los caminos de la enfermería s.XIX - s.XXI. Madrid: Universidad Rey Juan Carlos; 2005.
9. NUÑEZ SAMPER M. Manual del Practicante y del Interno del Hospital. Madrid: Colegio Oficial de Enfermería de Madrid; 1901.
10. ORTÚN V. *La Enfermería en el mundo que viene*. Enfermería Clínica. 2013: 23(2): 45-47.
11. PEDRAZ MARCOS A. La edad dorada de la enfermería española. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid; 2010.
12. ROSENBERG C. Care of Strangers. New York: Basic Books; 1987.
13. SANTO TOMÁS M. Enfermería Fundamental. Barcelona: Masson; 1977.
14. TEIXIDOR FREIXA M. La escuela universitaria de enfermería Santa Madrona de la fundación "La Caixa": Un proyecto formativo global. Barcelona: Escuela Universitaria de Enfermería Santa Madrona; 1996.
15. VALLS MOLINS R. *Història de la professió d'infermeria*. Barcelona: Departament d'Infermeria Fonamental i Medicoquirúrgica, Universitat de Barcelona; 2006.

1. RESUM

L'EVOLUCIÓ DE L'ENSENYAMENT D'INFERMERIA A TARRAGONA A TRAVÉS DE L'ESCOLA DE LA CREU ROJA DE TARRAGONA

Joan Llatse Mateo
Tarragona, Espanya
joanllatse@gmail.com

RESUM: La història de la professió d'infermeria, a Tarragona, és poc coneguda pel fet que existeixen pocs estudis que aprofundeixin en aquesta temàtica a nivell local. Malgrat que podem trobar vestigis d'aquesta història molts segles abans, el present treball recopila els fets que comencen just després de la Guerra del Francès (1808 – 1814), amb l'arribada de les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paul a l'Hospital de Tarragona, fins gairebé les nostres dies, amb el reconeixement universitari de la professió. Els canvis en l'educació d'aquesta professió sempre han anat lligats a les necessitats d'una societat canviant que, progressivament, ha anat demandant la formació d'infermeres molt més preparades i més qualificades per tal d'assumir els reptes de cada època. Per aquest motiu, un dels eixos principals d'aquest treball es reconstruir la història de les diferents escoles d'infermeria de Tarragona arran de l'escola d'infermeria de l'hospital de la Creu Roja, des dels seus inicis fins a la seva unificació en una de sola per tal d'unir forces en el difícil repte de catapultar els estudis d'infermeria a la universitat. Aquesta unificació és la llavor de l'actual facultat d'infermeria de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.

PARAULES CLAU: Infermeria, Escola, Evolució, Creu Roja, Tarragona.

THE EVOLUTION OF TEACHING NURSING IN TARRAGONA THROUGH THE SCHOOL OF THE RED CROSS OF TARRAGONA

ABSTRACT: The history of the nursing profession in Tarragona is not known because there are few studies that deepen this theme locally. Although we can find traces of this history many centuries before, this paper compiles the events that begin right after the Peninsular War (1808 - 1814), with the arrival of the Daughters of Charity of St. Vincent de Paul Hospital of Tarragona, almost to the present, with the university recognition of the profession. The changes in the education profession have always been tied to the needs of a changing society that gradually has been demanding the formation of nurses much more prepared and qualified to meet the challenges of each era. For this reason, one of the main themes of this work is to reconstruct the history of the various nursing schools in Tarragona following the school of nursing at the hospital of the Red Cross, from its inception until its unification into one in order to join forces in the difficult challenge catapulted nursing studies at the university. This unification is the seed of the current faculty of nursing at the University Rovira i Virgili in Tarragona.

KEY WORDS: Nursing, School, Evolution, Red Cross and Tarragona.

2. APROXIMACIÓ HISTÒRICA AL CONTEXT ASSISTENCIAL TARRAGONÍ

2.1 L'aparició de l'hospital domèstic en el context Tarragoní

Per començar aquest recorregut, és fonamental situar-nos en un context a Europa que defineix quina era la situació a mitjans del segle XVIII en que els hospitals es dedicaven a oferir els serveis als pacients malalts; serveis oferts per congregacions religioses de monges que donaven la seva vida a Déu a través del cuidar malalts seguint les creences de la Iglesia i de la religió cristiana catòlica.

Principalment, l'hospital en origen no va ser concebut com una institució mèdica sinó com un lloc d'aixopluc polivalent per tal d'acollir les persones en situació de desgràcia, tot i que les respectives administracions dels hospitals contractessin a metges i cirurgians per a exercir la seva professió i visitar a aquests malalts. A l'occident cristià, el procés de la medicalització va ser un procés durador en el temps i enrevessat, va haver de patir una sèrie de canvis costosos que no van seguir una mateixa cronologia als diferents països d'Europa. El període més estudiat d'aquest procés de la medicalització va ser el procés que va tenir lloc entre els segles XVIII i XIX, quan els metges van anar veient l'hospital com un instrument indispensable per tal de combatre la malaltia, i també, com un lloc ideal per impartir la formació mèdica als futurs metges. Aquesta nova visió del hospital va fer que el mateix hospital, portat per les congregacions cristianes, patís una sèrie de canvis en la fisonomia funcional i organitzativa del mateix.

Autors com Rosenberg (Rosenberg, 1987) anomenen a aquesta etapa intermèdia a l'hospital com un lloc d'aixopluc, característica del període medieval i edat moderna, i l'hospital d'aguts o diagnòstic i terapèutic que es començarà a implantar a mitjans del segle XX, com a hospital domèstic. Pel que fa a Tarragona, l'hospital domèstic serà una etapa d'hegemonia de les congregacions religioses les quals, seguint les directrius de l'església, van anar assumint els canvis que poc a poc es van anar implantant en el dispositiu assistencial hospitalari. Es necessari afegir que a nivell d'Espanya el model domèstic, en bona part dels hospitals, es va perllongar molt més que en d'altres territoris europeus atès a que la jerarquització dels hospitals espanyols no es van generalitzar fins la dècada dels setanta del segle XX.

En quant a Tarragona, la situació del hospital Sant Pau i Santa Tecla, a finals del segle XVIII, era força complicada i va seguir empitjorant amb la Guerra del Francès (1808-1814). L'hospital, des de 1750, tenia al seu càrrec a més de l'assistència als pobres malalts de la ciutat, també, l'atenció mèdica dels malalts militars. L'empitjorament de les condicions econòmiques i socials en aquelles dates va provocar una sèrie de transformacions en l'administració interna de l'hospital. Al 1809 la Reial Hisenda es va fer càrrec de gestionar, de forma directa, l'hospital militar ubicat dins del mateix hospital i, en conseqüència, els administradors de l'hospital de Santa Tecla i els ciutadans de Tarragona es van quedar sense gran part de les dependències, a més a més de robes i llits que van ser confiscats per a subvenir les necessitats de l'hospital militar. Certament, aquesta situació representava un mal negoci per a l'hospital, tot i que no és menys cert que es deslliurava, tot sigui dit de pas, de fer-se càrrec d'atendre als militars.

La falta d'espai i de recursos econòmics van ser els principals obstacles per tal que l'hospital pogués dur a terme les seves funcions d'una manera adequada. Va ser per aquest motiu que al 1806 els administradors ja havien començat a la construcció d'una casa de convalescència que vindria a ampliar les estances disponibles però, que per culpa de la guerra no es va poder inaugurar fins l'any 1819.

Fet aquest incís, dos anys i mig després que l'hospital es veiés obligat a donar servei als militars, el 3 de maig de 1811 els francesos van assetjar la ciutat. Durant aquest setge els malalts van haver de ser evacuats a una altra ubicació ja que els francesos van dirigir els seus projectils cap on estava situat l'hospital. Aquesta acció va ser terriblement sagnant per als tarragonins i també per als malalts de l'hospital. Un cop ocupada la ciutat els malalts de la caritat es van veure obligats a ser atesos en diferents ubicacions dels comandaments francesos ja que l'edifici hospitalari va ser transformat en caserna. No va ser fins el 19 d'agost de 1813 quan l'exèrcit francès, davant l'arribada de la divisió anglesa, va abandonar la ciutat deixant-la completament destruïda. Aquestes tropes van estar al municipi fins que els francesos van desocupar Barcelona cap al Abril de 1814. Aquest fet no va propiciar que els malalts tornessin a l'hospital ja que la tropa anglesa també va ocupar les dependències hospitalàries per a tractar els seus ferits i malalts. Quan tot això va acabar i l'administració va poder

tornar a prendre el comandament de l'edifici, es van trobar amb un mobiliari molt malmès i sense bona part de les antigues pertinences.

2.2 L'arribada de les religioses com a personal assistencial a Tarragona

Davant d'aquesta realitat, els administradors de l'hospital havien de posar en funcionament el servei des de zero. Va ser necessari buscar algun tipus d'ajuda que pogués tornar a posar en marxa l'hospital a un baix cost. Va ser el 15 de maig de 1816 quan l'administració va prendre la decisió de dirigir-se a Antonio Segura, en qualitat de Vicari General de la Congregació de Sant Vicenç de Paül, per demanar-li que enviés a l'hospital quatre Filles de la Caritat. En cas d'acceptar la proposta, l'hospital es comprometia a atendre les monges en totes les seves necessitats i a donar a cadascuna divuit duros anuals per la compra de vestuari.

Posar en marxa l'hospital de Santa Tecla era una necessitat vital que no es podia posposar. Els administradors van dissenyar un projecte d'organització, comú a la Catalunya de començaments del segle XIX. La idea es basava en introduir personal religiós a l'hospital per tal de que aquest s'encarregués de l'assistència als malalts. Això va ser degut a que l'Ordre, al tenir una estructura jeràrquica, assegurava major eficàcia en els cuidatges i una major eficàcia de la despesa corrent de la institució. A més, el personal dels ordres religiosos gaudien d'un considerable prestigi social i, al mateix temps, representaven una mà d'obra molt econòmica per a mantenir la institució. Aquest factor va ajudar a que les Filles de la Caritat s'implantessin a l'hospital de Tarragona. Així va ser com el 7 de juny de 1816 es va formalitzar l'acord, a través d'un contracte, en el que va participar Sor Raimunda Canals i Sor Josefa Ferrer, Filles de la Caritat a la ciutat.

El contracte explica i detalla en quins casos les religioses estaven sota els poders de la congregació i en quins d'altres estaven sota el control de l'administració de l'hospital. No s'ha d'oblidar que les monges, a través del contracte, assumien la gestió del dia a dia de la institució. Aquest fet tenia un costat positiu i un altre de negatiu: el positiu era que els administradors aconseguien personal a un cost barat però, d'altra banda, la part negativa era que aquest personal estava sotmès a direccions externes a l'administració del propi hospital. Aquest últim punt negatiu va propiciar que al cap d'un temps es cancel·lés el contracte entre l'administració i la congregació religiosa. La gota que va fer vessar el got va ser quan, al 1826, els administradors van demanar el trasllat de dues monges a una altra població i que es conservés la superiora; la congregació va fer tot el contrari i va destituir a la germana superiora i va deixar a les dues germanes. L'administració va anar al Capítol de la catedral per informar de la problemàtica i va ser aleshores quan es va decidir posar punt i final a l'acord.

Tot i que el conveni especificava que les monges no serien traslladades excepte per una causa greu o interès propi de l'hospital, aquest acord no es va complir. Va haver una sèrie de moviments per part de la congregació sobre les monges que va posar en dubte qui tenia el control real dins de l'hospital. Aquella situació era inadmissible pels administradors i, per aquest motiu, es va optar per una solució radical que va passar per la redacció d'unes ordenances que detallessin i delimitessin clarament els drets i deures de cadascuna de les parts. L'any 1826 els administradors de l'hospital de Tarragona van consultar amb els seus homòlegs de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona per tal d'aconseguir la còpia del reglament.

L'administració, al cap de vuit dies, ja havia escollit a cinc dones que vivien a Reus i que havien estat filles de la Caritat, a més de la superiora que havia causat la ruptura final. Aquestes dones van conformar una comunitat laica, controlades per part de l'administració, fet que va clarificar el rol que cadascuna havia de tenir dins l'hospital.

La decisió va donar un avantatge de caire econòmic i va ser la solució que es va acabar imposant a la majoria d'hospitals de Catalunya fins l'any 1895. Va ser aleshores quan l'administració va signar un conveni amb la Congregació de les Germanes de la Consolació establertes a Tortosa. Aquesta congregació va desenvolupar les seves tasques dins l'hospital fins al 1942, moment en què consta que van tornar a l'hospital les germanes de Sant Vicenç de Paül que es quedarien fins l'any 1993.

El 21 de febrer de 1925 l'administració de l'hospital de Tarragona va redactar un reglament intern amb 22 postulats que venia a substituir l'anterior de 1826.

Més enllà de les diferències en els cuidatges, el que seguia essent palpable era l'esperit religiós i caritatiu de l'assistència i la submissió del personal religiós dins de l'àmbit terrenal, al control absolut dels administradors.

Perquè va existir el personal religiós des de començaments del segle XIX fins gairebé finals del XX? Primerament, a partir del segle XIX, l'especialització mèdica va anar en augment aquest fet, per si sol, va fer palesa la necessitat d'un personal auxiliar en certes tasques; en segon lloc, van aparèixer conflictes bèl·lics que van fer que els administradors disposessin de menys diners i, per tant, recorreguessin a un servei econòmicament assumible per tal de gestionar l'hospital i tenir cura dels seus malalts. A més a més, per finalitzar, aquestes guerres van fer augmentar el nivell de pacients ingressats a l'hospital i la seva administració va haver de reorganitzar-se per a poder donar una resposta solvent a aquest augment demanda.

La resposta a tota aquesta sèrie de factors es va trobar en el fet de contractar un servei religiós, el qual es caracteritzava per ser molt econòmic i alhora eficaç. Es tractava del perfil ideal per a uns moments de carestia. Les dones religioses no cobraven de manera salarial, atès que vivien dins l'hospital les 24 hores del dia i només era necessari procurar una manutenció molt bàsica. A més, el seu esperit basat en la caritat feia de les religioses un tipus de personal que estalviava en la gestió del dia a dia de l'hospital. Per tots aquests motius, la introducció de les monges a l'hospital va ser una realitat que va encetar l'etapa denominada com a domèstica. Finalment, tot això canvià amb la progressiva introducció del personal laic, amb un perfil i interessos totalment diferents que veurem més endavant.

2.3 La professionalització de la infermeria a Tarragona: Evolució legislativa i educativa

El model domèstic del cuidatge, encarnat per les monges, va ser substituït poc a poc per un model més tècnic per part d'aquestes dones de caràcter laic. L'assistència laica va conviure amb la de caràcter religiós gran part del segle XX. Així és com van començar a conviure dins els hospitals tres tipus de perfils diferents, el de caràcter religiós, el de caràcter laic i el que havia deixat el seus serveis a Déu per a fer-ho de forma secular. En aquest moment de canvi van ser quan va aparèixer la necessitat d'instruir i donar formació a un nou tipus de personal per a que poguessin realitzar la tasca del tenir cura el més eficientment possible. La necessitat d'adquirir una sèrie de coneixements científics, va començar a modelar un nou tipus de formació que, finalment, van fer aparèixer les primeres escoles d'infermeria.

En definitiva, la necessitat de formar a nous professionals va fer que l'any 1861 s'aprovés el reglament per a l'ensenyança de Practicants i Matrones. El títol de matrona autoritzava a assistir als parts. Per a poder cursar aquesta ensenyança s'havia de tenir almenys 20 anys d'edat, ser casat o vidu, portar una bona vida, tenir bones costums i haver cursat la primera ensenyança elemental complerta. Però es va haver d'esperar a l'any 1888 per tal que s'aprovés una nova reglamentació dels estudis de Practicant i Matrona en forma de carrera.

Ja a començaments del segle XX, més concretament l'any 1915, es va introduir la reial ordre del mateix any la qual publicava quin havia de ser el temari per a l'ensenyança de la infermeria a l'estat espanyol. En el mateix document, hi explica com, gràcies a la instància redactada per la Congregació de Servas de Maria, "ministres dels malalts" tal i com el mateix document diu; van sol·licitar que s'autoritzés que per exercir la professió d'infermeria, les religioses havien de tenir uns coneixements necessaris per a poder exercir-la. És per això que es va redactar el programa en el qual estaven descrits tots els coneixements que havia de tindre la religiosa per tal de poder desenvolupar la feina d'infermera. El mateix butlletí explica com per exemple, les aspirants havien de superar els exàmens pertinents.

A Espanya, la primera escola d'infermeria que es va crear va ser fundada l'any 1896 amb el nom de Santa Isabel de Hongria a Madrid (Pedraz, 2010). A Catalunya, la primera escola d'infermeria va aparèixer el 1917 amb l'escola de Santa Madrona (Teixidor, 2005). El 1918 ja es van repartir els primers títols amb el nom de infermera de Mont de Pietat de Barcelona, denominació que va durar fins l'any 1927. El 1931 es va formalitzar, amb caràcter obligatori, haver aprovat l'ingrés als instituts normals de segona ensenyança per a poder verificar la matrícula de primer curs de Practicants i Matrones. Dins d'aquesta època, en la segona república, Catalunya va treure un gran benefici de la seva sanitat i assistència social. El 20 de març de 1933 es va aprovar un decret per poder organitzar conferències a

càrrec de facultatius especialitzats amb la finalitat de prevenir l'excés de la mortalitat infantil, un dels problemes més importants de l'època a Catalunya; també, allisonar a les mares en allò que es refereix a la puericultura i profilaxi en l'aspecte físic (Nogales, 2005).

La sanitat catalana va fer un salt de qualitat durant la república. Es va presentar al Parlament català un projecte de llei de bases per a l'organització dels serveis de sanitat i assistència social a Catalunya. Primerament, es va imposar una unitat de direcció amb facultats discrecionals de control del funcionament de tots els serveis per així poder evitar els localismes i derivacions afeblidores que feien una pitjor organització.

Pel que fa a les escoles i l'educació en infermeria, es va marcar el pla d'estudis que havien de seguir per a obtenir els títols de Practicant i Matrona (Valls Molins, 2006).

El 1934 es va establir l'exigència de tres anys de batxiller més revàlida per poder començar els estudis de matrona. El mateix any 1934 va suposar un any de canvi i noves introduccions dins la sanitat catalana, per exemple, es va organitzar el primer curs d'especialització d'infermeres de Puericultura inaugurat a la Casa de Maternitat i Expòsits de Barcelona. Per a poder participar en aquest curs s'havia de presentar la sol·licitud adreçada a l'honorable conseller de sanitat i assistència social, la partida de naixement, un document avalador de la conducta de la interessada i l'abonament de 20 pessetes en metàl·lic. Les sol·licitants que posseïen un títol acadèmic o professional podien ser dispensades de fer l'examen d'ingrés ara com les infermers amb títol de la Generalitat o de l'estat, de practicant o de llevadora.

El divendres 6 d'abril de 1934 es va publicar al butlletí oficial de la Generalitat de Catalunya l'ampliació de la llei que abans hem esmentat i que va ser redactada el 1933 de Bases per a l'organització dels serveis de sanitat i assistència social a Catalunya. Aquestes bases queden ampliadetes i millor definides per a un bon funcionament de l'organització i per poder tapar aquells buits en què el servei o compliment de la mateixa quedava en evidència. S'amplien o es deixen com anteriorment estaven algunes bases i s'afegeix unes noves bases anomenades "bases transitòries".

Per finalitzar les modificacions i evolució de la sanitat a Catalunya durant la segona república, el 28 d'abril de 1934 es publiquen i s'aproven les normes per a la prestació dels serveis professionals acordades pel col·legi de practicants en medicina i cirurgia de Catalunya, d'acord amb allò que estatueix el decret de la Generalitat de Catalunya del 9 de novembre de 1933. D'aquesta manera s'aconsegueix un millorament de la funció de la legislació del col·legi i dels seus col·legiats. Vegem part del document publicat al butlletí oficial de la Generalitat de Catalunya:

Finalment, el 1944 s'establiria la unió de les professions auxiliars sanitàries que fa que aquesta llei disposi a cada província d'un col·legi oficial d'auxiliars sanitaris que aculli a practicants, comadrones i infermeres. La col·legiació, doncs, va passar a ser obligatòria i es va contemplar en junta que hi haguessin dues vocals llevadores.

El 1953 va suposar un canvi revolucionari per a la formació de nous practicants, matrones o infermeres. Va culminar el decret de 4 de desembre de 1953 sobre els estudis d'ATS, pel qual s'unificaven en un sol títol els estudis d'infermeria, de practicants i llevadores (Miró, 2008). El 1955 es concretaven les normes i el programa d'estudis per als ATS. Aquests estudis van adquirir un nivell molt més alt ja que es donaven gran parts de continguts teòrics i pràctics; aquest continguts teòrics venien marcats per l'alt nivell de coneixement científic que s'havia de posseir per tal de practicar aquesta professió, continguts que s'havien d'adquirir com per exemple en ciències bàsiques (bioquímica i biofísica), ciències mèdiques (anatomia, farmacologia i dietètica), ciències de la conducta, ciències de la infermeria (infermeria fonamental, història de la professió, infermeria materna-infantil, geriatria), salut pública i les assignatures optatives. A més a més de l'exigència de tenir quatre anys de batxillerat cursats com a estudis previs abans de la ensenyança. Aquest salt va fer que es millorés la posada en marxa de les especialitats de formació en diferents graus d'actuació com per exemple en pediatria o urologia. La nova qualificació va donar molt bons resultats per donar un nou tipus d'assistència molt més tecnificada i aconseguir que els ATS fossin considerats com a professionals tècnics i no merament vocacionals.

A Tarragona, el 24 d'abril de 1954 es va formar la primera escola d'ATS, ubicada a l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla i va ser aleshores quan va ser reconeguda amb caràcter oficial per l'ordre ministerial. L'escola va tenir una duració de vint-i-vuit anys durant els quals es van formar vint-i-cinc promocions

d'alumnes. L'ensenyament de les matèries que composaven el programa d'estudis anaven a càrrec dels diferents metges de l'hospital. Les classes pràctiques es feien en règim rotatori pels diferents serveis. Al final del curs acadèmic tenien lloc els exàmens, amb la presència d'un catedràtic designat per la Facultat de Medicina de la universitat de Barcelona. El nombre total d'alumnes era de 70 noies que eren distribuïdes en tres cursos. Amb el pas del temps l'escola va realitzar una sèrie de canvis en la morfologia del seu edifici per a poder albergar aquests estudis i es van crear sales d'esbarjo i biblioteca per als estudiants. El 1962 es va crear la residència d'estudiants en què les estudiants estarien albergades durant els seus estudis.

Per acabar d'establir el cronograma dels estudis d'infermeria, el 1958 va entrar en ordre que els estudiants masculins que havien acabat els estudis s'havien de col·legiar en la secció de practicants, les estudiants femenines ho havien de fer en infermeres i llevadores. Malgrat la unificació dels estudis encara seguia havent, doncs, diferenciació entre sexes i estudis cursats, degut a que es van separar els estudis d'ATS en aquestes tres seccions per a poder dur una millor organització. Per últim, i abans de donar un altre gran salt en els estudis d'ATS, el 1963 es va declarar a tots els efectes com a tècnics en grau mig els títols de practicants, matrones i ATS.

Els anys setanta i vuitanta van suposar un canvi revolucionari en la formació i la col·legiació dels respectius ATS. L'any 1977 es van publicar a la BOE els procediments per adequar els estatuts de l'organització dels ATS i la llei de col·legis professionals, essent d'aquesta manera, una col·legiació única per als ATS. Però, aquest mateix any es faria el salt més important en la història de la formació dels infermers i infermeres; el 23 de Juliol de l'any 1977 es va publicar a la BOE (BOE 22/8/77) la integració dels estudis d'ATS a les universitats com a Escoles Universitàries d'Infermeria, fins al moment, existents a les Facultats de Medicina, creant-se així la titulació de Diplomats en Infermeria (DUI). A Catalunya, per exemple, l'Escola d'Infermeria de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, creada segons Decret del 4 de Desembre de 1954, es va transformar en Escola Universitària d'Infermeria.

El pas a la universitat va suposar el reconeixement de la infermeria com a disciplina i professió autònoma de la medicina per part de la institució universitària, així com el reconeixement com a ciència que donava garantia del seu desenvolupament i, a més a més, creixement competencial. La infermeria va passar a ser una diplomatura de tres anys acadèmics cursats per a l'obtenció del títol de Diplomat Universitari en Infermeria amb quatre mil sis-cents hores distribuïdes a parts iguals entre hores teòriques i hores pràctiques.

L'any 1980 es van homologar els títols d'ATS i Diplomats en Infermeria a afectes dels drets professionals, corporatius i nominatius. De la mateixa manera, es va autoritzar als diplomats en infermeria a cursar les especialitats dels ATS amb el mateix règim acadèmic. Per a facilitar la homologació de les titulacions i continuat formativa dels professionals, es van crear cursos d'anivellació per la Universitat Nacional d'Educació a Distància que regulaven, a través del Pla de convalidació, el pas dels ATS a DUI. El mateix any durant el mes de setembre es va suprimir la limitació per raó de sexe als estudis de matrona, pel qual l'ATS i el DUI masculí va poder optar per primer cop a cursar els estudis de matrona. També, es va suprimir les ensenyances de matrona en règim d'internat tal i com es feia anteriorment.

Aquest pas d'ATS a DUI va suposar per a la infermeria el reconeixement científic i acadèmic del cuidatge de l'infermer amb el desenvolupament continu del seu marc competencial i la possibilitat futura d'accedir a tots els nivells acadèmics, com la llicenciatura o el doctorat. D'acord amb l'Ordre Ministerial del 31 d'Octubre de 1977, els nous plans d'estudis de les infermeres universitàries van passar a ser definits per infermeres referents de l'època, les quals es van incorporar a les escoles d'infermeria gràcies a la creació d'una Ordre Ministerial Transitòria que, de manera temporal, permetria a les ATS ocupar les places de titular en les universitats, així com altres regulacions com la Llei de Reforma Universitària de 1983. Mentrestant, es produïa la homologació del títol i s'acreditava la capacitat docent mitjançant de la supervisió de la prova d'idoneïtat.

Les hores pràctiques es van equiparar a la dedicació que, fins al moment, havia estat formant als ATS, amb un increment teòric substancial basat en el criteri d'una pròxima incorporació al marc europeu.

Un altre aspecte en la nova formació acadèmica de les infermers va ser el model de canvi d'atenció, basat fins al moment en la malaltia, amb assignatures d'anatomia i patologia, que perpetuaven el rol subordinat al metge, va passar a fer un enfocament en la dedicació en la persona sana o malalta.

La nova formació va establir com funcions de la infermeria la dispensació de cuidatges a les persones sanes o malaltes, tant a nivell individual com comunitari, en un entorn hospitalari i extra-hospitalari, i amb totes les seves orientacions: promoció de la salut, prevenció de la malaltia, rehabilitació i recuperació de la salut.

Les àrees de coneixement es van establir dividint-se en cinc pilars bàsics: ciències bàsiques, ciències mèdiques, ciències de la infermeria, ciències de la conducta i salut pública.

El 1990, la Llei de Reforma Universitària va establir un currículum acadèmic més personalitzat per al alumne, amb assignatures troncal, optatives i de lliure elecció. Les directrius del pla d'estudis van establir un sistema de crèdits per hores formatives on els plans d'estudis universitaris de primer cicle disposaven de 180 a 270 crèdits, distribuïts en tres anys acadèmics. Això va permetre un major nombre d'àrees formatives d'elecció per al futur professional, amb una metodologia més reflexiva i participativa. Aquest últim Reial Decret va ser modificat posteriorment per el Reial Decret 1267/1994 del 10 de juny, el qual va disposar dels plans d'estudi que aprovarien les universitats i que devien articular-se com a ensenyances de primer cicle, amb una duració de tres anys. Els diferents plans d'estudi que portaven a l'obtenció del títol oficial de diplomant en infermeria determinarien, en crèdits, la carrega lectiva global, la qual no podia ser inferior a 205 crèdits ni superior al màxim de crèdits que per als estudis de primer cicle que permet el Reial Decret 1497/1987 (270 crèdits).

Abans de que es fes el gran salt a les titulacions de Grau, a Catalunya van néixer moltes escoles d'infermeria que van començar a impartir la titulació de llicenciat en infermeria. Altres esdeveniments que van succeir durant aquest període va ser la declaració de Bolònia l'any 1999, en que es va començar a reestructurar el model i el marc universitari a Europa per tractar d'homologar tots els estudis a nivell europeu.

Però no va ser fins l'any 2005 que es va establir el Reial Decret 55/2005, de 21 de Gener, per el qual s'estableix l'estructura dels ensenyaments universitaris i es regulen els estudis universitaris oficials de Grau, de la mateixa manera, es fa amb els estudis de Postgrau.

L'any 2006, el ministeri d'educació complint l'ordre ECD 2314/2003 de l'1 d'Agost de 2003, va obrir un termini per realitzar el curs d'anivellació de coneixements que permetia la convalidació acadèmica del títol d'Ajudant Tècnic Sanitari pel de Diplomant Universitari en Infermeria. La primera convocatòria es va realitzar el mes d'abril i els cursos es van impartir de forma gratuïta des dels col·legis. Es va tancar així, definitivament, l'antiga titulació d'ATS (Ortún, 2013).

L'any 2007 s'obre el Reial Decret 1393/2007, de 29 d'Octubre, pel qual es va establir l'ordenació d'ensenyaments universitaris oficials. Aquest Reial Decret va establir que els plans de estudi de les titulacions de Grau tindran, de manera general, 240 crèdits ECTS. No obstant, les titulacions amb directrius europees podran tindre un major nombre de crèdits. En aquest pla d'estudis, els títols de Grau hauran de contenir un mínim de 60 crèdits de formació bàsica, dels que al menys 36 estaran vinculats a algunes de les matèries associades a la branca de coneixement al que pertany el títol.

Aquestes matèries es concretaran en assignatures de un mínim de 6 ECTS cadascuna i s'oferiran a la primera meitat del pla d'estudis per afavorir la mobilitat dels estudiants. Els crèdits restants fins a 60, en el seu cas, hauran de ser configurats per matèries bàsiques de la mateixa o altres rames del coneixement.

Després d'aquesta primera publicació, es va obrir una primera fase per a que les universitats presentessin les primeres propostes de títols de Grau adaptats al EEES per a la seva ensenyança a partir del Setembre de 2008; però no va ser fins l'any acadèmic 2010-2011 quan es va deixar d'oferir les places de nou ingrés per a les titulacions de Llicenciat, Diplomant, Arquitecte tècnic o Enginyer tècnic; passant així, a ser totes les titulacions denominades com a "Graduat en ...".

El canvi de Llicenciatura en Infermeria a Grau en Infermeria a Tarragona a la Universitat Rovira i Virgili va entrar en vigor l'any acadèmic 2010-2011, al Campus Catalunya de Tarragona, tot i que el grau va ser presentat per la universitat l'any 2009.

Amb aquest pas a Grau es van canviar de nom moltes de les assignatures que eren denominades de manera diferent quan s'establia com a títol el Diplom en Infermeria. Actualment, s'imparteixen com a assignatures de formació bàsica assignatures com Biologia, Bioestadística, Funció del Cos Humà o Tecnologies a la Informació i de la comunicació i documentació. Assignatures obligatòries com Farmacologia (la qual passa a ser anual) o infermeria en la Joventut. Assignatures optatives com Drogodependències, a més, del final Treball de Fi de Grau.

Per últim, a les Escoles d'Infermeria, es va donar l'últim canvi al voltant de l'ensenyança. Es va produir a voltants dels anys 2010 i 2011 quan va suposar un canvi substancial en la denominació de les ensenyances, quan aquestes van passar de ser anomenades com "Escola d'Infermeria" a "Facultat d'Infermeria". Aquest canvi va ser degut a que existeix una jerarquia entre Facultats i Escoles Universitàries ja que la vigent Llei Orgànica d'universitats en el seu article 7 senyala que "Les universitats públiques estaran integrades per escoles, facultats, departaments, instituts universitaris d'investigació i per aquells altres centres o estructures necessàries per al desenvolupament de les funcions" i en l'article següent indica que "les escoles i facultats són centres encarregats de l'organització de les ensenyances i dels processos acadèmics, administratius i de gestió per l'obtenció de títols de grau. Podran impartir també ensenyances per l'obtenció d'altres títols, així com portar a terme aquelles altres funcions que determini la universitat."

Com es pot observar, en aquest text desapareixen les denominacions de "Escoles Tècniques Superiors" i "Escoles Universitàries" i s'incorpora com a nom de centre les "Escoles". D'aquest precepte, es dedueix de forma immediata que els actuals centres deuen adaptar la seva denominació a les previsions de la Llei, només podent existir "Facultats" o "Escoles". No cap, baix la vigència de l'actual Llei, la presència de les Escoles Universitàries. D'aquesta manera, en el cas de les Escoles Universitàries d'Infermeria, aquestes s'homologarien als centres internacionals on és comú la denominació de "Facultats d'infermeria".

Va ser així com amb aquest canvi de nom es va poder adaptar a les prescripcions que sobre aquesta matèria que estableix la LOU i constituint d'aquesta manera una oportunitat única per a la Infermeria en el moment de fer emergir els recolzaments acadèmics, socials i polítics que la van ajudar a fer créixer com a Disciplina. Tancant fins a l'actualitat, una història d'evolució i de canvis que han fet de l'ensenyança d'aquesta professió sigui on és en aquests moments, una ensenyança de les més valorades en el marc europeu de la infermeria i donant promocions cada dia més vàlides i més preparades per a poder satisfer les necessitats de la societat.

3. L'EVOLUCIÓ DE LES ESCOLES D'INFERMERIA DE TARRAGONA ARRAN DE L'ESCOLA DE LA CREU ROJA A TARRAGONA.

3.1 Origen i evolució de la Creu Roja

Globalment, els orígens de la Creu Roja es situen l'any 1864 quan degut al conveni de Ginebra en que els diferents governs del conveni establirien una institució de la Creu Roja a cada respectiu país amb la funció primordial d'ajudar, gratuïtament, en temps de guerra a la salut del exèrcit i, en temps de pau, a ajudar a sobreviure a la població i socórrer en els desgràcies, sinistres i calamitats públiques.

A l'estat espanyol, la institució de la Creu Roja va ser declarada d'utilitat i beneficència en tot el territori nacional el mateix any 1864, no va ser el mateix per al de governació o exèrcit que va ser declarada l'any 1894 i el mateix per a la ultramar o la marina de l'estat espanyol. Com a entitat oficial va passar a pertànyer als ministeris de l'exèrcit i la marina. La seu central es va constituir a Madrid i protegia econòmicament totes les entitats establertes arreu del territori espanyol.

A Tarragona, l'assemblea de la Creu Roja es va organitzar l'Octubre del 1895 amb el motiu de les guerres de Cuba i Filipines tenint la funció de guardar la salut de les persones ferides i malparades que venien d'aquestes guerres.

L'any 1911 es crea el primer hospital de la fundació que cuidarà dels malalts al seu propi edifici i que donarà formació a les primeres estudiants d'infermeria a la ciutat de Tarragona; és l'hospital de la Creu

Roja. El 28 de Setembre de 1911 va sortir publicat el moment en que l'ajuntament de Tarragona va facilitar el local a la junta provincial de la Creu Roja per a que poguessin muntar el seu primer hospital a la ciutat.

L'edifici situat a l'avinguda Maria Cristina de Tarragona, tenia una ampla i moderna distribució dels espais per al que era un hospital de la època. A la primera planta de l'edifici es va instal·lar l'administració de l'hospital, el dormitori dels camillers de guàrdia i la cuina; a la segona planta de l'edifici es trobaven dues sales per a pacients infecciosos, una per a homes i l'altra per a dones, unes altres dos sales d'un i altre sexe per a pacients de medicina i cirurgia; i finalment completava la planta superior que quedava organitzada amb una cuina i una habitació de desinfecció on eren sotmeses a tractament diari la roba dels malalts. Dependències destinades a l'assistència i curació dels malalts.

El metge director era el doctor Samuel Cuchí, el cap d'administració el doctor Josep Maria Ricomá, el metge encarregat de la visita el doctor Francisco Veciana i el capellà Don José Martí. Al servei d'aquests quedava una infermera i una cuinera les quals eren rellevades a la nit per dues religioses. També formava part d'aquest organigrama de l'hospital el cap d'administrador de les ambulàncies juntament amb dos camillers que duran la nit feien guàrdia de la mateixa manera.

3.2 La materialització del projecte d'escola d'infermeria de la Creu Roja

L'any 1917 es va crear el primer cos de Dames Infermeres de la Creu Roja i es va crear la primera comissió d'infermeres que van ser les encarregades d'anar reclutant a senyoretetes per a ser inscrites al primer curs de formació d'infermeres i d'aquesta manera poder dur a terme la professió del cuidar als malalts. Hi figuraven senyoretetes de la noblesa i de la bona societat a més de les dones plebees de la ciutat de Tarragona. Aquestes van ser les primeres dones que van entrar en la primera inscripció; promoció com a alumnes d'infermeria a la ciutat de Tarragona sent formades per les Dames infermeres i metges de l'hospital de la Creu Roja de Tarragona.

Després del reclutament per a la inscripció per al primer curs de formació de noves infermeres, el Gener de l'any 1918 es van reunir les dones participants i inscrites al curs a casa de la senyora Dolores Balcells, presidenta de la junta de senyores de la Creu Roja quedant així, que el 14 de Gener del mateix any començarien les corresponents lliçons teòriques i pràctiques a casa del doctor Luis Soler.

Durant la realització del curs, amb una duració d'un any i mig, les inscrites van anar realitzant diferents classes teòriques impartides pel metge de l'hospital a més de lliçons pràctiques en les quals aprenien l'ofici de la infermera i assistien a diferents centres relacionats amb la formació. Cursos i visites com per exemple al manicomí de Reus. Cap als nadals, les senyoretetes van assistir a la caseta de la Creu Roja on van ser instruïdes per camillers per a saber manejar els llits i també per estar al corrent del que els botiquins contenien en quant a la medicació i tot el material necessari. També van fer visites a les ambulàncies. Van assistir a una classe magistral impartida pel cirurgià de l'hospital, en quant a quiròfan es parla, tanmateix amb l'anestèsia i tot el material de cirurgia que es necessita per a poder intervenir a una persona. Per últim, van ser capaces de dedicar gran part de les seves pràctiques al que realment els hi pertocava quan obtinguessin el títol, el cuidar dels malalts dins de l'hospital, on van aprendre a saber curar-los, cuidar-los i a manejar tot el instrumental corresponent.

Un dels punts més importants és que les futures infermeres van ser instruïdes sobre les tècniques de desinfecció i tècniques antisèptiques per així poder garantir una menor propagació de bacteries i virus i així poder mantenir un entorn de treball net evitant així possibles contagis que abans es donaven molt més freqüentment.

El 25 de Maig de 1919 es van publicar els resultats dels exàmens als quals havien estat sotmeses les participants al primer curs per a ser infermeres de la Creu Roja, el tribunal format per un metge militar i els caps de l'administració de l'hospital de la creu roja van avaluar a un total de deu senyoretetes, les quals després de demostrar els seus coneixements tant teòrics com pràctics que exigia el programa oficial, van ser aprovades per unanimitat i proposades a la Superioritat per obtenir l'honorós diploma de Dama Infermera de la Creu Roja. Va ser així com l'any 1919 va sortir la primera promoció de Dames Infermeres de la Creu Roja a Tarragona.

Més endavant, per una Reial Ordre del 1922 es van haver de fusionar les seccions de Dames i Cavallers que abans havien estat diferenciades per gènere per poder derivar les diferents funcions i obligacions de l'assemblea de la Creu Roja a Tarragona. N'és un exemple, a l'any 1922 la secció de Dames de la Creu Roja va realitzar una pel·lícula titulada "Heroïsmos" amb la finalitat de recollir diners per a la pròpia fundació ja que es trobava en un moment difícil econòmicament.

L'any 1929, l'assemblea local de la Creu Roja de Tarragona tenia uns 140 socis, d'ambdós sexes i una brigada Sanitària Urbana amb un total de 52 membres formada per una companyia de sanitaris, anomenats camillers, una banda de cornetes i timbals a més dels ciclistes que es dedicaven a socórrer.

L'assemblea de la ciutat va ser reconeguda amb la medalla d'or l'any 1900, atorgada per l'assemblea suprema pels seus serveis a la guerra de Cuba i Filipines de 1895 a més de l'actuació en la pesta bubònica el 1899 i la catàstrofe a Riudecanyes el 1906. La catàstrofe a la qual es va afrontar amb més adversitats va ser la de l'epidèmia de còlera de la Riera de Gaià l'any 1911 en que va col·laborar amb 20 llits a l'hospital de Tarragona.

La seva història va continuar fins que l'any 1953 es va implantar la titulació oficial d'ATS. Aquesta titulació va ser impartida de la mateixa manera a l'hospital de la Creu Roja de Tarragona fins l'any 1981 en que es van unificar les tres escoles de Tarragona.

Va ser aquell mateix any 1981 quan va sortir la última promoció d'ATS de l'hospital de la Creu Roja de Tarragona la qual va concloure una gran sèrie d'anys formant infermeres a l'hospital de les quals algunes segueixen treballant com a tals i desenvolupant l'activitat que més els hi agrada, el cuidar. L'escola va tancar consegüentment per tal d'unir forces amb el canvi de model per poder portar una millor infermeria a Tarragona. Però, no va ser fins a l'any 1996 que l'hospital de la Creu Roja de Tarragona va tancar les seves portes als ciutadans, degut a un últims anys de decadència en que mancaven els diners als administradors de l'hospital, la revolució científica anava avançant i l'hospital no va poder seguir els passos dels demés hospitals de la ciutat.

3.3 Aproximació a la història de les altres escoles d'infermeria a Tarragona

Mentre l'escola de la Creu Roja formava any rere any nous professionals de la infermeria formant-se com a Dames Infermeres, la primera escola d'Auxiliars Tècnics Sanitaris o ATS a Tarragona es va crear el 24 d'Abril de 1954 a l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla situat a la Rambla Vella de la mateixa ciutat de Tarragona. Va ser la primera escola d'infermeria o ATS de Tarragona reconeguda amb caràcter oficial per l'ordre ministerial en que ell director de l'escola n'era el doctor Lluís Panades. Més tard, es va afegir l'escola de la Creu Roja, formant futurs ATS amb caràcter oficial tal i com ho feia l'hospital de Santa Tecla.

L'activitat de l'escola a l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona va tenir una duració existencial de vint-i-vuit anys, és a dir, fins l'any 1982. En aquesta llarga durada de temps, l'hospital va ser capaç de treure i formar vint-i-cinc promocions d'ATS. Com ja hem explicat a la introducció d'aquest treball, el curs d'ATS tenia una duració de 3 anys de formació, durant aquests anys les classes eren impartides pels diferents metges de l'hospital els quals adoctrinaven i formaven als futurs professionals d'ATS. Per una altra banda, l'assignatura de moral anava impartida a càrrec del canonge de l' ja que es considerava un coneixement sagrat i espiritual. Al final de cada curs acadèmic els alumnes eren sotmesos a les diferents proves o exàmens per tal de ser avaluat pe un catedràtic designat per la facultat de Medicina de la universitat de Barcelona. Quan aquests alumnes superaven els 3 cursos a més de les practiques corresponents obtenien la titulació d'Auxiliar Tècnic Sanitari per a poder dur a terme la professió als hospitals i d'aquesta manera poder cuidar als corresponents malalts.

Fins l'any 1958 no va començar la primera promoció d'homes ATS a l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla sent així de gran repercussió dins dels estudis d'ATS per a les dones que també hi participaven al mateix hospital.

L'any 1962 l'hospital va construir la seva primera residència d'estudiants en que les estudiants del curs d'ATS havien de passar la seva estància durant el curs albergades dins de la residència i sense poder anar a cap altre lloc. Parlant sobre l'estructura de l'edifici, l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de

Tarragona durant la realització dels cursos i de les diferents promocions que van anar sortint de l'hospital, va patir diferents canvis morfològics dins de l'estructura del seu edifici creant d'aquesta manera noves sales d'esbarjo i una biblioteca per als estudiants a més de les diferents dependències que actualment segueixen pertanyent a l'hospital i que fan del seu bon funcionament com a hospital de Tarragona en l'actualitat.

L'última promoció de l'hospital va ser la promoció 1978/81 la qual va donar per concloua l'activitat de l'escola de Hospital Sant Pau i Santa Tecla per poder donar un salt més gran en la formació de futurs infermers i infermeres a la ciutat de Tarragona amb la conversió a escoles universitàries d'infermeria. L'hospital segueix funcionant amb total normalitat dins de la ciutat i sent així de gran ajuda per a la població de Tarragona i els seus voltants.

Avançant amb el temps de les escoles a la ciutat, l'escola de l'hospital Joan XXIII de Tarragona va ser l'última escola en adherir-se a la ciutat de Tarragona. Hospital situat al carrer doctor Mallafré Guasch 4 de Tarragona segueix funcionant en l'actualitat sent l'hospital de referència a la província de Tarragona.

L'escola d'infermeria de l'hospital estava situada al mateix hospital de la ciutat i la seva primera promoció va començar el curs d'ATS l'any 1971, per tant, aquesta escola va néixer mentre les altres dues escoles de la ciutat ja formaven a futurs professionals ATS. Les classes s'impartien al mateix hospital a la setena planta i els alumnes tenien un regim internat. La primera promoció va ser de 16 alumnes. De la mateixa manera que els demés hospitals, les classes eren impartides per els metges de l'hospital i que pertanyien a l'escola, algunes lliçons teòrica-pràctiques eren donades per les infermeres de l'escola. Algunes de les mateixes professores de l'escola convivia dins de l'internament dels alumnes i feien vida amb ells i elles cosa que propiciava un bon ambient de treball i aprenentatge.

Les primeres promocions de l'escola de Joan XXIII van pertànyer oficialment al adjunt de Medicina de l'hospital i no va ser fins la promoció 1977/80 que la promoció d'ATS que va treure l'hospital pertanyia a la Universitat de Barcelona. Això es diferenciava en que principalment les primeres promocions els títols pertanyien al Ministeri de Sanitat i no va ser fins que es va adjuntar a la universitat de Barcelona quan els títols van passar a pertànyer al Ministeri d'Educació al ser de caire universitari.

L'any 1978 fins l'any 1981 es va realitzar una aturada transitòria en que es van unificar les tres escoles de Tarragona amb el motiu de la conversió de les escoles d'infermeria a escoles universitàries expedint així el Diplomats Universitari de Infermeria.

El canvi de model educatiu dins de les escoles d'infermeria arreu de l'estat espanyol va fer que s'haguessin de complir una sèrie d'exigències mínimes per a poder realitzar el pas d'escola d'ATS a escola universitària d'infermeria en que s'instruïrien els futurs diplomats universitaris d'infermeria.

3.4 El salt de les escoles cap a Diplomats Universitari en Infermeria

Fins al moment, l'any 1980, convivia tres escoles diferents a la ciutat de Tarragona aquestes escoles eren: l'escola d'infermeria de l'hospital de la Creu Roja de Tarragona, l'escola d'infermeria de l'hospital de Sant Pau i Santa Tecla de Tarragona i finalment, l'escola d'infermeria de l'hospital Joan XXIII de Tarragona.

Per a poder realitzar aquest salt a escola universitària, les tres escoles havien de demanar i justificar que disposaven d'una estructura adient, uns mitjans humans i materials mínims. No totes les escoles ho tenien, en aquell moment, l'única escola que disposava d'aquells requisits era l'escola d'infermeria de l'hospital Joan XXIII. És per això que va ser l'única escola que es va transformar a escola universitària d'infermeria. L'any 1977 va ser l'any oficial en que es van crear aquestes escoles però no va ser fins l'any 1981 que l'escola de Joan XXIII es va reconvertir en universitària. En el mateix moment en que es va decidir que l'escola seria la de Joan XXIII, es va decidir que s'unificarien totes les escoles de Tarragona en aquesta, desapareixent així les escoles de la Creu Roja i Santa Tecla per tal d'unir forces i poder forjar una escola molt més competent i més ben preparada per poder formar futurs diplomats.

Durant aquesta nova etapa entre l'any 1981 i l'any 1990 l'escola per tal de realitzar aquesta conversió es va adherir a la Universitat de Barcelona. Durant aquesta època la Directora Tècnica de l'escola va ser la

senyora Carme Nogués juntament amb el doctor Amadeo Rey com a director de l'escola. La primera promoció de DUI de l'escola Universitària de l'hospital Joan XXIII va ser la promoció 1981/84.

Durant aquesta època anteriorment esmentada, es va realitzar un muntatge total d'una Escola Universitària d'Infermeria a la ciutat de Tarragona, es va fer una transició pacífica ja que va suposar passar de mica en mica de la responsabilitat i control per part de l'estament mèdic a un control complet per part de la infermeria; es va realitzar una auto-formació per part del professorat d'infermeria dirigit per la Universitat de Barcelona per a que les infermeres estiguessin preparades per a poder impartir classes a l'escola universitària.

El canvi de model educatiu dins de l'escola universitària va suposar molts canvis positius en la formació ja que aquest pas a la titulació universitària va suposar molts avenços en que tothom va sortir beneficiat. Però sobretot, una de les parts que va sortir beneficiada amb aquest gran canvi, va ser l'hospital Joan XXIII de Tarragona.

El primer guany que va tindre l'hospital es que no es va perdre la diferencia amb els altres centres hospitalaris d'alt rendiment i inclús es va passar a ser anomenat Hospital Universitari Joan XXIII de Tarragona, nominació que se li donava a tots els hospitals els quals tenien una escola universitària adjunta a l'hospital o tenen qualsevol relació d'ajuda amb la docència amb els centres universitaris. Es van potenciar els treballadors posant alumnes en pràctiques al costat d'infermers o infermeres molt preparades. Es va seguir fent formació continuada dins de l'hospital, majoritàriament per a les infermeres i es van implantar els cursos d'anivellació dels títols d'ATS pel DUI evitant que les infermeres haguessin de marxar a Barcelona a fer-ho.

Podríem dir que aquesta etapa de transició va ser possiblement l'etapa més important de la formació de futurs infermeres i infermeres a la província de Tarragona unificant forces i fent una escola universitària molt ben preparada i formada pels millors professionals de la infermeria per a impartir i donar a conèixer els seus coneixements als alumnes. Podríem anomenar-la la part essencial de la història de la universitat i de la facultat de infermeria a Tarragona.

Aquesta etapa va concloure l'any 1990 amb el traspàs de l'escola universitària d'infermeria de Joan XXIII que pertanyia a la Universitat de Barcelona i que posteriorment passaria a mans de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona.

Amb el traspàs a la URV l'any 1990 es va aconseguir una alliberació de la dependència i una millor autonomia per a poder treballar; es va crear el departament d'infermeria, cosa que va donar la normalitat acadèmica que els altres estudis tenien La infermeria va aconseguir tenir un mateix desenvolupament acadèmic que la resta dels estudis amb les seves disciplines corresponents adjuntant el màster i el doctorat.

I és així com l'escola universitària ha seguit evolucionant, anant a millor i sent cada dia més competitiva dins del marc universitari actual.

4. BIBLIOGRAFIA

1. Adserà Martorell J. Història Moderna de L'hospital Sant Pau i Santa Tecla (1939-1990). Tarragona: Associació d'amics de l'Hospital de Sant Pau i Santa Tecla; 2000.
2. Domínguez Alcón C. *La enfermería a Catalunya*. Barcelona: Rol, 1981: 1(1) 43-43.
3. Fernández-Corredor y Chicote M. Manual de la enseñanza de enfermeras. Valladolid: Facultad de Medicina de Valladolid; 1917.
4. García Barrios S. Historia de la enfermería. Málaga: Secretariado de Publicaciones e Intercambio Científico de la Universidad, 1992.

5. Hernández Conesa J. Historia de Enfermería. Un análisis histórico de los cuidados de enfermería. Madrid: McGraw Hill-Interamericana, 1999.
6. Martínez y Martínez S. Recopilación de los reglamentos, reales decretos y programas de las carreras de practicantes y matronas. Madrid: Imprenta Española; 1902.
7. Miró Bonet M. Tesis Doctoral: ¿Por qué somos como somos? Continuidades y transformaciones de los discursos y las relaciones de poder en la identidad de las/os enfermeras/os en España (1956-1976). Mallorca: Universitat de les Illes Balears; 2008.
8. Nogales Espert A. Los caminos de la enfermería s.XIX - s.XXI. Madrid: Universidad Rey Juan Carlos; 2005.
9. Nuñez Samper M. Manual del Practicante y del Interno del Hospital. Madrid: Colegio Oficial de Enfermería de Madrid; 1901.
10. Ortún V. *La Enfermería en el mundo que viene*. Enfermería Clínica. 2013; 23(2): 45-47.
11. Pedraz Marcos A. La edad dorada de la enfermería española. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid; 2010.
12. Rosenberg C. The Care of Strangers. New York: Basic Books; 1987.
13. Santo Tomas M. Enfermería Fundamental. Barcelona: Masson; 1977.
14. Teixidor Freixa M. La escuela universitaria de enfermería Santa Madrona de la fundación "La Caixa": Un proyecto formativo global. Barcelona: Escuela Universitaria de Enfermería Santa Madrona; 1996.
15. Valls Molins R. Història de la professió d'infermeria. Barcelona: Departament d'Infermeria Fonamental i Medicoquirúrgica, Universitat de Barcelona; 2006.

1. ANNEXES

1.1 Normes per a la publicació d'originals a la revista ASCLEPIO (Castellà)

Asclepio admite para su publicación trabajos originales relacionados directa o indirectamente con la historia de la medicina y de la ciencia. Dichos trabajos deberán ser inéditos y no pueden haber sido aprobados ni estar sometidos a informe para su publicación en otros medios. Se publican dos fascículos anuales con diferentes secciones: estudios, textos, notas de investigación, ensayos-reseña, reseñas y, eventualmente, dossieres monográficos. Aunque el idioma habitual es el castellano, se aceptan también artículos en otras lenguas del estado español, así como en inglés, francés, portugués e italiano.

Los originales recibidos son enviados a evaluadores externos expertos en la materia, que informan según el sistema de revisión por pares y «doble ciego». Los artículos también son examinados por los miembros del Consejo de Redacción y los especialistas del Consejo Asesor. La revista se compromete a comunicar al autor la decisión adoptada en el plazo máximo de 6 meses.

En hoja aparte se enviarán los siguientes datos: nombre completo del/de la autor/a/es, titulación, centro de trabajo, e-mail, dirección de correo postal y teléfono. Deberá acompañarse de un resumen (150-200 palabras) y cinco palabras clave; estos dos elementos, además del título, deberán presentarse en el idioma original del propio trabajo y en inglés. La extensión máxima será de 8.500 palabras contando texto y notas. Las tablas, gráficas o ilustraciones deberán presentarse en archivos independientes y claramente identificadas, incluyendo su número de orden (por el que deben ser referidas en el texto), título y fuentes. Los formatos serán TIFF o JPEG con una resolución mínima de 300 ppp. Los gráficos y dibujos se presentarán en archivos vectoriales. Toda ilustración debe tener un pie de foto, y cada tabla un título identificativo. Los autores son responsables de obtener los oportunos permisos para reproducir material (texto, tablas o figuras) de otras publicaciones o de otra procedencia (bibliotecas, archivos...) y de citar correctamente dicha procedencia.

BIBLIOGRAFÍA.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS. Serán recogidas al final del artículo en una lista ordenada alfabéticamente por apellido de autor; los apellidos y nombres de los autores (salvo la primera letra) deben ir en minúsculas (no se podrán utilizar mayúsculas ni versales). Si se citan varias obras de un mismo autor no se podrán utilizar guiones para sustituir al nombre, sino que habrá que repetir el nombre del autor tantas veces como obras de él se citen.

No se incluirán en el listado bibliográfico las referencias a fuentes primarias (material de archivo, periódicos y análogos), que aparecerán únicamente desarrolladas en nota al pie.

El estilo de las referencias en este listado será el siguiente:

— Libros: apellidos, nombre de autor/a desarrollado (sin coma) año de publicación (entre paréntesis), título del libro (en cursiva), lugar de edición, editorial, páginas.

CITA BIBLIOGRÁFICA. Se incluirá en el texto, entre paréntesis, indicando únicamente apellido del autor (en minúsculas), año de publicación y página de donde proviene la cita.

Los autores se comprometerán a efectuar la corrección de pruebas de acuerdo con las indicaciones de tiempo que les haga llegar la Dirección de la revista. La publicación de originales no da derecho a remuneración. Los autores recibirán un archivo en formato PDF con el contenido de su trabajo y un ejemplar del fascículo donde aparezca su colaboración. Los originales publicados en esta Revista son propiedad del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, siendo necesario citar la procedencia en cualquier reproducción parcial o total.